NAŠE POTREBE.

Pisa

Vinko Pacel.

I. Svezak.

U Zagrebu 1863.

Brzotis Antuna Jakića.

Diejenigen, welche vom Streitigen sich lieber zurückziehen und es unentschieden lassen, überlegen oft nicht genug, dass anderwerts der Streit fortdauere; und fortfahren werde, auch solche Angelegenheiten zu beunruhigen, die man vor ihm in Sicherheit zu bringen wünscht.

Es ist daher rathsam, dass man eben sowol das Streitige, als das einstimmig Zugestandene kennen zu lernen suche; und dass man in dem letzteren besonders genau diejenigen Punkte auffasse, welche hart an der Grenze des Streites liegen, und von denen also auch die künftige Einstimmung wird ausgehen müssen.

J. F. Herbart: Schrfiten zur Einleitung
in die Philosophie. I. 29.

NAŠE POTREBE.

PISA

VINKO PACEL.

I. SVEZAK.

U ZAGREBU 1863.

BRZOTISKOM ANTUNA JAKIĆA

Diejenigen, welche vom Streitigen sich lieber zurückziehen und es unentschieden lassen, überlegen oft nicht genug, dass anderwerts der Streit fortdauere; und fortfahren werde, auch solche Angelegenheiten zu beunruhigen, die man vor ihm in Sicherheit zu bringen wünscht.

Es ist daher rathsam, dass man eben sowol das Streitige, als das einstimmig Zugestandene kennen zu lernen suche; und dass man in dem letzteren besonders genau diejenigen Punkte auffasse, welche hart an der Grenze des Streites liegen, und von denen also auch die künftige Einstimmung wird ausgehen müssen.

J. F. Herbart: Schriften zur Einleitung
in die Philosophie. I. 29.

Glava I. Narod i narodnost.

Potreba I.

Narod jedan.

I.

Obično kad se govori o našem narodu, misli sa žiteljstvo po svih zemljah gdje je našega naroda; ako li se naime ne govori upravo o Trojednoj Kraljevini, ili o kojoj zemlji ili pokrajini posebice.

U prvom slučaju ima naš narod dva imena: Hrvat, Srbin; u drugom ima ih više, te ću ih niže spomenuti; ovdje samo dodajem, da se po pokrajini ili po čem drugom takodjer naš narod zove: Primorac (razlikujuć ipak mnoga primorja u Istri, Hrvatskoj, Dalmaciji, dà i po otocih), Posavac, Podravac, Podunavac itd.; Krajišnik (iz Krajine Vojničke, Turske Hrvatske, kneževine i indje), Mačvanin, Bačvanin, Banaćanin itd.; Bodulin (otočanin s Jadranskoga mora), Bokeljin, Magjarac (katolik u Turskoj Hrvatskoj), Šokac, Šijak, Predovac ili Predavac ili Suvlašica, Bunjevac, Pravoslavni, Turčin, Turkuša itd.

O mnogih narodnih imenih uči poviest, da je tako bilo, da tako jeste, i da će tako valjda bivati i kod inih naroda, a nije samo kod našega. — Nego je divan pojav u našem narodu, što su mu dva narodna tobože imena, koja uzporedo živu od kada poviest o nas zna.

Znamenitost otoga pojava sva naša prošlost slabo je uvidjala, pače nije je uvidjati što htjela što mogla; slabo marijaše Hrvat i Srbin jedan za drugoga, kao za narod ili za pleme.

Sada, kada nastade vrieme, da se svieste narodi radi države, ili državnoga obstanka, osobito ako im prieti pogibija narodnosti, i od kada uvidjati počeše, da je narodnost pravo, Bogom darovano, da se tim, u vrieme nesgode jedinim svetim právom može štititi i promicati sreća naroda i države: sada izadje ota znamenitost, što je naime isti narod razdieljen na dvoje, sa svom svojom silom pred lice svakomu

rodoljubu, i zadaje mu velike brige svojim dvojstvom: Hrvatstvom i Srbstvom.

Sjajnije nego li ikada prije, ùkaza nam istom godina 1848. da je tù osim dvojega imena jošt i inih pojava, bud istinitih, bud izmišljenih, bud nagadjanih, bud iz nužde il obiesti ili nesviesti postalih.

Zle godine do onomlani, kao što zapriečiše sav razvitak našemu narodu, tako zapriečiše i razvitak naroda i narodnosti, dà i pojma im. Ako si kad što i čitao članak o Hrvatstvu i Srbstvu, taj je bio svakako pristran; iskren ili istovit ne mogaše biti radi okolnostij, stegnutih istim vremenom. Nesporazum izmedju Hrvatstva i Srbstva, pače nemar, vladavši prije godine 1848. òstade neporazum i nemar takodjer kašnje; samo što se gdješto bockalo izmedju sebe, tako da je u mnogoga mjesto sporazuma i mara, ako ne mržnje, a ono je óstalo ili sumnje ili nemara više nego li bje prije.

Da nij bilo zla, za koje svi znamo, ili barem da ga nije bilo od godine 1848., danas bi mi bili na čistom barem glede ovoga prvoga, i mogu reći najznatnijega medjusobnoga domaćega pitanja. Nù ovako nije moglo inače ni biti, ako uzmemo, da osim onih, kojim je sva sreća naša povjerena bila, tè su se oni sbilja ote sreće ponješto naužili, jedva je tko za nju i mariti smio; dosljedno medju Hrvatom i Srbinom nastati je morao razdor, očitovan minule i ove godine po Srbskih novinah dosta jasno; a da nije bilo u nas umjerenosti, kojom obično obiluju naši kad bi mogli doći na tankosti, uz pitanje o Vojvodini u ono nevrieme mogosmo doživiti to, da bi Hrvat i Srbin jedan drugomu tajio i nijekao može biti ne samo poviest nego i sav, indje i inda poviestni žitak i bitak, kao što se već sada i čini.

Prije nego li podjemo dalje, moram napomenuti da je poviestno i sadanje izhodište i smatralište svim mojim mislim u ovih „naših potrebah“ ovo: T r o j e d n a K r a l j e v i n a j e s t p r a v n i t e m e l j, n a k o j e m s e m o r a r a z v i j a t s ù d b i n a v e ć i n e n a š e g a n a r o d a.

Kada Hrvat taji ili nieče Srbstvo, ili Srbin Hrvatstvo, ne samo da taje i nieču ono što jest, nego idu putem ger-

manizacije i magjarizacije; rade daklje nepravo i nepravedno i to iz puke bojaznosti. Kad bi toj bojaznosti bilo razloga pravoga, mi bi rekli: Hvala Bogu! pa bi si pomagali; ali ovako — jaj i pomagaj, kad vidimo što se od Hrvatstva na Hrvatskoj zemlji traži, i to traži bez raloga u obće valjaloga, a što je za nas jošt gore, bez razloga pravnoga.

Recimo da je istina kao što nije: Mi Hrvati zaključkom saborskim ne priznajemo da su Srbi, po Trojednoj Kraljevini živući Srbi sbilja jur samo radi toga, jer su pravoslavni što se medju tim istom dokazati ima; recimo da je istina kao što nije, da smo saborskim zaključkom kanili zapriečiti rizvitak Srbstva, čega medju tim ne učini sabor nit 1848. nit 1861.; recimo, da je istina kao što nije, da saborskim zaključkom ne priznajemo tako zvane ćirilice (pravije grštice) u školi, u crkvi, na sudu itd.; recimo da itd. itd. itd.; znam trojicu, koji jedva na to čekaju: oni kojim je sav naš razvitek trn u oku, a tih ima svake ruke; oni kojim je sav naš razvitak samo u debelu hladu uz tudji stabar; oni Srbi, kojim je Hrvatstvo klapnja što ju valja tamaniti, kojim je latinica propast narodna kao što je njekim Hrvatom grštica — eto šilo za ognjilo ili ognjilo za šilo.

Ovakovi zaključki bili bi nepravda politička, pače pogreška politička. Zaključku bo hoće se potvrde kraljeve, da postane zakonom. Ne marim dalje presti posliedîca, nego pitam: što bi bilo da ovakove zaključke kralj potvrdi? ili da ih ne potvrdi? — Odgovorit je lasno: tko ovakove priedloge saboru Trojedne Kraljevine podnaša, tè tim povoda daje domaćemu razdoru, ili je politička blezga ili je izdajica — a najčešće oboje.

Badav je sve naše dokazivanje: da naša latinica toliko vriedi što i grštica njihova, sveta im s toga što nikla i prirasla uz vjeru, a u nas riedko su dozreli pojmi o narodnosti, vjeri i državi, tè se sve troje prepliće gdje se može u politiku i gdje godj nestaje inoga kakvoga razloga.

Izriekom napominjem, da toga sabor naš nikada ne bi zaključio, kao što ne bi ni inih nepodobštîna, što ih ovdje za primjer iznosim upravo za to, da ih žigošem; navoditi ih pako

moram, jer ih možeš čuti svedjer i svigdje, gdje se zametne govor o Hrvatstvu i Srbstvu, tè sud sude umovi samotvori tobože.

Tajiti si medjusobno Hrvatstvo i Srbstvo, rekoh ne ima razloga; pozivljem se ovdje na poviest, a to mogu tim lasnje što ni Hrvati ni Srbi kao narod do sada nisu imali prilike zaključkom kakovim buditi bojazan; pače zaklučci i čini godine 1848. dokazuju protivno; godina 1861 bila bi isto posvjedočila, da bude došlo do razprave i do zaključka. Pretjeranost dakako njekoja svela bi se bila u razložnije medje svoje.

„A za što nije došlo do toga? Mi smo Srbi njekoliko putij ponavljali pitanje o Vojvodini, pa se izbjegavalo dok se i sabor razpustio.“

To nije sve istina. Nu da bi i bila istina valja se sjetiti, da su prvo „zaključenija skupštine Karlovačke“, na temelju kojih imala se je razprava voditi, tako sastavljena, da se je većina sabornîka bojala razprave, i to razložito gledeć na posljedice u obće, a narodne napose; drugo, skupština Karlovačka povriedila je vrlo sabor Trojedne Kraljevine u načinu tim, što se svojimi zaključci obratila na municipija, a ošla sabor kao da ga nije ni bilo, uvjerena bivša po svoj prilici o neshodnosti svojih zaključaka; treće bilo je u ono vrieme — kao i vazda — pitanje o Vojvodini vrlo škakljivo i nesgodno po naš sabor s mnogih razloga, spomenimo se samo na gledište cjelokupnosti Trojedne Kraljevine; četvrto mogao je tko je htio rukom grabiti, da je pitanje o Vojvodini zamka saboru našemu najmanje trojaka: glede narodnosti, cjelokupnosti naše i Ugarske, čega dakako oni ponjati nisu mogli koji su se dali rabiti kao način za razdor medju Hrvati i Srblji. Odavlje se vidi, da je naš sabor mudro objadrio i mimošao jabuku ponudjenu. Na drugom mjestu spomenut ćemo jošt što ob ovom.

Bojazan s naše strane dokaziva ovaj prem svagdanji i plitki razgovor: Ako mi priznamo ravnopravnost Srbsku i Hrvatsku, t. j. podpunu, Srbi će preuzeti mah; njih je itako izvan Austrije više, to je naravna posljedica, pa onda —

Stani brate da se razumijemo. Ti govoriš tù o prvenstvu, a ja o ravnopravnosti. Tu je razlike.

„Badava! oni su uz priznanu ravnopravnost preoteli mah; toga ti meni ne ìzbi iz glave."

Da vidimo. U ostalom prije svega pamti, da u našem razgovoru stoji na tvojem umu, poumiti što ja govorim; a na mojem ako si voljan na bjesedu, dati ti odgovora na pitanje ili sumnju razsumnjeti; ne ponizi daklje svoga uma, nego slušaj! — Sad mi reci 1. je li nuždа zakon o čem stvarati čemu ga ne treba?; 2. hoće li se takov zaključak potvrditi? Ja ga sumljam jako, paće tvrdim, da takov zaključak ne može ni ustanoviti naš sabor, jer ga ne trèba. — A prije svega ovoga treba dokazati, da bi Srbi uz isto oružje uma kao što je i naše, jur samom ravnopravnošću mogli preoteti mah, ili što je isto, nahuditi Hrvatstvu. Drugo treba dokazati, da je u njih više sposobnosti nego li u nas da to mogu izvesti; a treće treba dokazati, da bi mi Hrvati bili tolike kukavice, tè bi se to moglo sbiti. Obiest i jogunluk pojedinih od veće bi štete bio njim nego li nam.

„Zar ne čuješ i ne vidiš, kako se rugaju Srbi već sada našemu namišljenomu prvenstvu."

Što se prvenstva tiče, ne samo da oba imadu právo, nego i državnstvo za njim težiti; tè ako oba u tom se budu nadtjecati, bit će po obojicu bolje nego li rugati se radi kakvih bud velikih mislij. Kako danas stoje Hrvati i Srbi medju se i prema sebi, vidimo da su jedni jači u jednom a drugi u drugom; valjda će tako potrajati još mnogo vrieme.

Ne bojim se, osim toga, premaha s nijedne strane za to, što znam dok dodje do borbe o prvenstvu, naučiti ćemo se morati svojom i tudjom krivnjom — ne treba se bojati, da će nas to minuti — od nužde jedinstvu, pa bilo ovo samo od nevolje. Eno godine 1848.

Kako sada stojimo nije sumnje, kad bi se slučilo, čega se nije bojat, tè postali svoji: Za malo časa bio bi Hrvat i Srbin krv i nož. Kad se ne bi ja bojao velje štete, ni toga se krvavoga slučája ne plaših; naučila bi nas krvca, čega mnogoga do sada um pusti naučiti ne mogaše, da kad se braća svadjaju, nestaje otčinstva.

„Eto te na moju! U takvu boju mogli bi mi sa svim propasti.“

Ne znam tko bi propao. Nu ne bojim se, jer znam da do toga ne će doći za to, što ih je vrlo malo koji bi se za takova šta počupali; a ni za to, što prije nego dodjemo do toga, prolit ćemo više crnila po hartiji, nego li krvce po bojištu. U ostalom upor i odpor na blizu su.

„Jest upravo za to što mi nismo jedan narod; Hrvati i Srbi — to su dva naroda — tako sudi sav sviet.“

Nije davno, znadjahu li naši predji da su poriekla Slovjenskoga? — Eno istoga pojava u Njemačkoj, pače sjajnijega u Italiji. — Što se tiče znanja i suda ostaloga svieta, po tom znanju i sudu mi skoro propadosmo; ako ne vjeruješ pitaj Turčina, Talijana u Dalmaciji, Magjara, a najbolje Niemca. — Iza odgovôra od njih dobivenih i sada jošte dobivanih, začesmo se sami pitat: eda li smo mi Hrvati i Srblji sbilja jedan narod ili smo dva naroda kao što se od pamtivieka mislilo; tudjinstvo nas je u to upućivalo, a mi vjerovali sve dok ne osjetismo za što nas tako uče. Svemu tomu krivo je neznanje, vazda prvi povod svakomu nerazumu i nesporazumu. Jer, što je ako nije neznanje, kad mi tko dokaziva, da su Hrvati i Srbi dva naroda, ali „dva srodna pače jednorodna naroda i brata.“

II.

Ogledimo malo to „srodno i jednorodno bratstvo“

Ako i jeste razlike u poviesti i u sadajnosti izmedj Hrvatstva i Srbstva, to ne dokazuje ništa, ne samo ako okom svrnemo na ine narode, nego ako se sjetimo, da je bilo razlike, pače je nje i sada i u samom Hrvatskom i u samom Srbskom plemenu; da je nje i u inih naroda bilo i veće, pa su danas ipak ne samo jedan narod po narodnosti nego i po državi.

Dok se godj bude svadjao Hrvat i Srbin o prvenstvo imena, poviesti, narodnosti, države — dotlje neka i ne misli ni jedan ni drugi na što ino, nego na to, da će il jedan ili drugi il što je vjerojatnije, oba biti tudji a ne svoji; mislim svoji onako kako biti možemo uz naše državne odnašaje prema jasnomu vladaru.

Za danas nas najviše obuzela briga, što su nam dva imena. I jer velikimi čini narodi dokazuju svoje dozrievanje; jer uz ovoliku napregu našega narodnoga duha po svih krajih, gdje je našega naroda, narod naš razcvasti se mora u plod državni, i jer toga ne prieči ni posebna poviest niti može priečiti sa svim bud koja odvisnost, nego ga na to upravò nuka: za to se ne strašim, da bi nam morala, ako bi i mogla, smetati dva imena — Hrvat i Srbin. Ne zabudimo da je tako bivalo i kod svih inih naroda. Dok su dozrievali ili kad su dozreli, našlo se je i ime gdje ga prije ne bje. A mi imamo dva, oba slavna i častna.

„I ta su dva suviše kad bi dosta bilo jedno. Nu ima ih i više."

Ima, ali su samo dva genetična ili etnografična. Ogledimo i ostala. Svaki živ zna, da Slavonija, Dalmacija, Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Bosna, Istrija znači zemlju, a ne narod; da Slovinski il Slovenski nije ino već Slovjenski, misleć sve Slovjene ili Slavene ili Slavjane; da jugoslovjenskoga jednoga jezika ili naroda nije nego su tri: Hrvatski ili Srbski, Slovenski i Bugarski; da stari Illyricum označivaše takodjer zemlju, za koju se slabo zna kakov narod tuj življaše, te povjestniči misle Arbanase za potomke Ilirske; da Illyricum srednjega vieka, i novije (Marie Therezije, kašnje Napoleonove), i najnovje dobe od godine 1835. jesu povjestni ali nenarodni pojavi, kojim radi toga ne mogaše biti vjekovanja: preostaju daklje samo ona dva imena Hrvat i Srbin. — Za to sada, kad smo na ozbiljnom početku, ne kvarimo posla medjusobnim nadievanjem bud kojega od dvaju imena, bud kojega trećega.

Koji misle, da bi narod naš bio jači i zamašniji u svojem razvijanju, imajuć samo jedno ime, misle pravo; ali kad se zabrinu, tè izmišljavaju nova imèna, misle krivo, jer je svaka ovakova izmišljotina kao grieh što se sám kazni. Dokaza eno u dosadanjoj bludnji s Ilirstvom i Jugoslavenstvom, prem da je Jugoslavenstvo pojam po zemljopisu istinit. Narodnost svakako ili prije ili poslje udara u politiku; ime osebne narodnosti daje ime i politici. Ako u ikojem poslu

treba trieznosti podpune, to je bez sumnje treba u politici, jer je imovina obća; za to su i narodna imena svetinje. Zametnuti daklje dragovoljno, ili potištiti silomice koje ime bud Hrvat bud Srbin brani poviest, a brani i saviest.

Što su njekim samo čakavci pravi Hrvati, to nije dokazano ako bi i bilo ponješto istinito prema poviesti kao što nije prema sadanjosti: nedokazana nevjerovana. Što njeki nište Srbe, njeki opet Hvate, to je protivno istini: nedokazana nevjerovana. Što njeki nište i Hrvate i Srbe, nudeći nas novim imenom, izmišljenim svakako, i to je radi neistine: nedokazana nevjerovana.

Okaniv se umovanja, suvišnoga za to, jer nam je pred očima polje istine, neka vidimo ne bi li našli kakvih biljega za istovjetnost narodnu obaju plemena, Hrvatskoga i Srbsvoga, rekoh plemena, jer evo dokâza.

Razlike izmedj Hrvatstva i Srbstva, što ih poznavati moramo, uztreba li ih u buduće ako ne izjednačiti, a ono barem primjerom se njihovim kao zrcalom služiti, jer su nam i u poviesti i sadanjosti, u razvijanju narodnom radi političke i državne zajedničke zadaće putokaz, jesu ove:

1. Ponješto razlika minulost glede na dobe i krajine. Hrvatstvo ìzgubi svoju narodnu dinastiju, tè primi drugu godine 1102, nù ne ìzgubi niti zemljišta svega, niti naslova kraljevine, nit državno-pravnoga položaja nikada do danas. Srbstvo 1398. na Kosovom Polju ìzgubi sve troje, osim što mu òsta neodvisnosti u Crnoj Gori, jošt ni danas državno-pravno priznanoj, i što Srbstvo uzkriešenom kneževinom Srbijom steče god. 1826. i 1829. itd. zemljište, naslov i državno-pravni položaj.

2. Istočna i zapadna crkva, ili Rimstvo i Grčtvo u vjeri; islam valja takodjer spomenuti kao i unijatstvo; ovo ne budući sámo sobom nit jako niti neodvisno može i mora, islam pako jedva bi mogao pomoći narodnomu razvitku.

3. Razlika u uživanju političkih i državnih prava, glede razlikih 4 vlada (Austrija, Turska, Srbija, Crna Gora), i osmerih razlikih načina upravljanja: Hrvatska i Slavonija, Dalmacije, Istra s otoci; Vojena Krajina, Bačka i Banat, Kne-

ževina Srbija, Crna Gora, tè Turska Hrvatska s Bosnom i Hercegovinom. O Hrvatskih i Srbskih naseobinah po Ugarskoj, (medju Dravom i Dunavom naseobine ili stariosjedoci?) i po dolnjoj Austriji i Moravskoj ovdje ne može biti ni govora, kano ni ob onih 20 ili 30.000 u Bieloj Hrvatskoj (Albaniji ili Arnautluku) niti ob onih u Napuljskoj.

4. Razlika u obrazovanosti i znanostih glede na narod i na gradjanstvo. Srbi bo ne imaju toliko učiona i učevnih zavoda, čemu ipak nije kriv nitko, nego vlade i privilegija.

5. Razlika pismèna, ota naša najveća, upravo narodna nesreća: tako zvana stara ćirilica (u crkvi), nova (zvana gradjanica) i latinica. Poviest osim tih kaže nam jošt glagolicu, bosansku ćirilicu (zvanu bukvicu ili bosančicu), ne spomenuv tri knjige švabahom tiskane i njekoliko listîna, švabahom pisanih. Dalje kaže poviest stotere pravopise ćirilice latinice. Latinica je danas u porabi najviše jednim pravopisom, a ćirilica trojim, starim u crkvi, Vukovim i običnim — ostali pravopisi patrê u poviest književnosti. I rekši da je samo po jedan pravopis u svakom pismu, muka je i s ovim dvojim pismom. — Mimogred valja spomenuti, da je gradjanica toliko se oddaljila od staroga svoga izvornika, koliko je latinica od sadanjih Njemačko-Gotičkih pismêna; kao i to, da je današnja ćirilica takova krparija za naš jezik, kakova je latinica*); a opet i jedna i druga, pametno prilagodjena izgovoru i duhu jezika, vriedi. — Latinici je jedna priednost u tom, što je pristupnija svoj ostaloj Evropi; a jedna je priednost i ćirilici što se veća polovica Slovjenskih naroda njom služi; ali i ovaj je račun k r i v g l e d e i s t i n e, prem da je o d č e s t i i s t i n i t g l e d e b r o j a, i kad bi broj ovdje mogao što odlučiti. — U ostalom obje ove priednosti ne vriede mnogo same sobom.

Prve četir razlike izčeznut će ili poravnit će se, čim shvatimo zajedničku zadaću, što svakako moramo; jer ako bi

---

*) Ovoga mnogi silom ne hoće ponjati; buduć to znastvena razprava, ne mećem je ovamo, nego ako Bog da, bit će u „poviesti našega pravopisa“ kao uvod u „poviest književnosti Hrvatske i Srbske.“

ove razlikosti posebice i obrazovali, našli bi se do skora na istom putu, ne svladavši ipak jošte tim svih medjusobnih tegoba, što ih sada umah svladati možemo, nješto pukom nakanom, nješto dobrom voljom, nješto nehotice — u tom nas barem ne može priečiti nitko. Sjetimo se što reče g. Schmerling u svom programu: znanost je moć; onomad reče „juristentagovcem“: právo je moć. — I za cielo: znati svoje právo jest moć. Za to uprimo se na rieči one i ove, tè uporavimo ih upravo kao što g. ministar reče; mogao bi bo il on ili neon iste rieči i nam viknuti, neka nas nadje pripravne, bit će mu drago, vidivšu, kako ga slušamo.

Sve to može biti tim prije i lasnje, što su ove razlikosti samo ili vajnske ili formalne, do kojihno više stoji volja narodnih vodja, nego li volja samoga naroda; jer ovaj za one razlikosti, ili barem za bitne im biljege po gotovu i ne zna; a kad ih jednom dozna i pojmi, lahko za njih; ali moglo bi biti „trke okol Krke“ za one, koji na ovih razlikostih snuju pogubne osnove po oba plemena.

Nu dvoje pismo prieči obrazovanost i svu književnost. Sjetimo se na štokavštinu, kajkavštinu i čakavštinu, na jekavštinu, ekavštinu i ikavštinu; sjetimo se na sav dosadanji naš književni razvitak, na peteru bukvicu s onolikerimi pravopisi, pribrojmo ovamo ono 4000 do sad tiskanih knjiga; a što je najglavnije sjetimo se na ono što nam jošt treba — toga je mnogo — pa onda zanijekaj tko potrebu jednoga pisma, s kojega samo može osiliti knjiga, ovako sada prepolovljena.

Uz dvoje pismo sbilja nas mora obuzeti tuga. Kako će ote razlike nestati, kada li će, to je jedna od najznatnijih zagonetaka glede budućnosti.

Tuj će biti price o prvenstvo izmedj latinice i gradjanice; ali nije sumnje da će nadvladati, koja uzvriedi obćom književnom obilnostju, pravilnostju i znanostju: jer u otih je sila, kojom će obladavat, i jakost kojom će uzdržavat.

Sve ove razlike, izuzev dvoje pismo, jesu neznatne uzporediv ih s onimi biljegami, koje dokazuju da je Hrvat i Srbin jedan jedincat narod, ako i jest svaki za se pleme, i to:

1. Po poviesti; od kada ona zna, istoga su izvora po mjestu i po dobi.

2. Po rodu, porodu i srodstvu; ovomu svjedoče imena obiteljska i mjestna (gore, rieke, mjesta, kraji), i to u najrazdaljenijih pokrajinah.

3. Po jeziku *); razrečja nedokazuju ništa, sjetiv se da toga ima i u inih naroda, i mnogo više. Znatno je što su njeki povjestni spisi Srbski pisani jezikom, mnogo bližim čakavštini ili kajkavštini: sravni sbirku Tvrtkovićevu, Miklošićevu i Pučićevu. Mogli bi mi po ovom reći, kao što njetko reče, okrenuv samo subject u dokazu (per conversionem sim-

*) Glede fonetike, forme, sintakse, leksikalnoga značenja riečij i broja im, prislovîca i poslovîca, pripoviestij i pjesama. Glede slovnice imali bi osobito pazit oni, koji govore da Hrvat kajkavac nije Hrvat, nego Slovenac, jer su u bludnji, zaboravivši da je kajkavština Hrvatska glede slovnice bliža štokavštini nego li Slovenštini; náglas, kojno nikako nji Slovenski, mogao bi ih na to sjetiti. Koliko je opasno iz Bielih Hrvatah (u dolnjoj Krajnskoj), zvanih takodjer „Bieli Krajnci", izvodit Slovenštinu kajkavštine, dokazuje ime „Bieli Hrvati", i što se kajkavci naši svigdje zovu Hrvati, a ne Slovenci i svoj jezik Hrvatski, a ne Slovenski. Slovenština Habdelićeva i Dalmatinska minuloga i predminuloga vieka dokazuje nješto sa svim inoga nego li Slovenština današnja; ona bo znači Slovjenštinu. Onaj prigovor, da u kajkavštini i čakavštini nejma onoliko junačkih pjesama, koliko u štokavštini, ne dokazuje praništa; ima bo i štokavskih pokrajina, gdje su junačke pjesme ili izčezle, ili ih može biti nije mnogo nikad ni bilo, il ih je sada još vrlo malo. Osim toga sjetimo se na izvor junačkim pjesmam t. j. narodnu propast, pa ćemo doznati, da Hrvatsko pleme nije toliko stradalo na državnom i narodnom pravu koliko je Srbsko iza propasti carstva, i pod silom Turčinovom. Junačke pjesme Vukove (II. i III. knjiga) i inih sbiraka, dokazuju to očito. Iza ovolike propasti, za velike zadaće što čeka naš narod; uz ovakove težke i nepovoljne okolnosti, što ih ne možemo niti zaboraviti niti izbrisati iz poviesti kad bi ih i htjeli, moralo je bivati velikih čina, proteklih iz velike patnje — a odatlje i junačkih pjesama, ote utjehe u nevolji, bez kojih bi jamačno naš narod rado i prošao da je mogao ili da može. A što da reknemo o tlapnjah njekoličine, koji toli bezobrazno tvrde, da su čakavci samo Hrvati, a mi ostali da nismo, nego nas g. Vuk još nudi imenom „Hrvaćanin"? Nije koristi govorit što ina, nego zamolit dotičnike, neka se okane toga i neka ne siju razdora niti s neznanstva niti s pizme.

plicem: Jer su Hrvati što i Srbi, zato ih zovemo Srbi) ovako: Jer su Srbi kao i Hrvati, za to ih zovemo Hrvati.

4. Po običajih; ovi su za istovjetnost narodnu iza jezika najjači dokaz, do sada još malo uvažavan i slabo kritikom pretresivan.

5. Po istoj zemlji i prirodi zemljopisnoj, a sva je ta zemlja jedna cielost kao što je i čista od naseobîna inoga kojega naroda. Znatno jest, da su Hrvati i Srbi i prije svoje doseobe u ove kraje, živjeli u istih pokrajinah iza Karpatskih ili Tatarskih gora.

6. Po svom načinu jednakih mislij i jednakih čina u svaku dobu. Poviest to svjedoči na svakom listu; jednaki život u obitelji, zadruzi, selu, županiji; ista dostojanstva u oblastih na dvorovih vladarskih, isto zakonarstvo, ista uprava, ista razredba vojske itd.

7. Po svojih istih dobrinjah i mahnah.

8. Po istom narodnom i državnom udesu. Osamljeno Srbsko carstvo, osamljena Bosna padoše; može se reći, osamljena Hrvatska ìzgubi Dalmaciju, osamljena i Tursku Hrvatsku; prem bivša glede Dalmacije u savezu s Ugarskom, a glede turske Hrvatske u savezu s Ugarskom i Austrijom. — Ao Ture! za nevolju kume! Njeki vele: upravo za to ìzgubi! Dok poviest ne dokaže, nemojmo sudit.

9. Po istih prijateljih i neprijateljih njegdanjih i sadanjih. Turčin, Magjar, Talijan, Niemac jednaki prijatelji i jednaki neprijatelji.

10. Po istoj medjusobnoj zadaći u svakoj struci živovanja narodnoga; zadaća im buduć jedna to prema Austriji, to prema Ugarskoj, to prema Turskoj.

11. Po istoj zajedničkoj zadaći prema svemu čovječanstvu.

12. Po tom, što nebi nitko umio naznačiti: tko je Hrvat, tko li Srbin, doklje li dopire Hrvatstvo, a doklje Srbstvo n. p. u Sriemu, Slavoniji, Dalmaciji, Krajini, Bosni, Turskoj Hrvatskoj, Hercegovini, ustanoviv dakako najprije što je Hrvatstvo, što li Srbstvo.

Tko bi kanio uznijekati koju od ovih istina, mo-

rao bi iznaći bitnijih zazlika, tè našaste podkriepiti takovimi razlozi, kojino bi vriedili ukazati nam nove pute k novomu spasu. Moglo bi svako pleme poći svojim putem: nu doklje bi, pače i da bi to dobro bilo, neka dokažu koji misle da bi tako bilo bólje.

Sloga i jedinstvo izmedj Hrvata i Srbina jeste danas, ne na početku nego na uspjetku. Čim se jednom, što danas ne mogu, priznaju za jedan narod, ne samo zaključkom ili zakonom nego i činom, lašnje ćemo izgledavati budućnost. Istina, čim prije to bude, tim ćemo prije doći u njeki tjesnac i medju sobom i prema jošt komu; ali imajući godinu 1848. na pameti, onaj skupi i dragi nam kažiput, ne dajmo povoda kajanju, ka kojemu bi nas sudbina tudja, čija bila da bila, rada privela i uz koju bješe njeki i popošli. Dosada imadjaše naš narod pristalih uz tudjina, ne samo po narodnosti, nego i po právu, to Magjara, to Talijana, to Niemca, to Turčiña — to je naše davno zlo; istina, začelo ga je jako nestajati, nu ne varajmo se dok je klice i dok ju mi sami vriežimo ili drugomu vriežiti pomagamo, bit će i rastinja; čini se da toga uz mljetavost ljudsku nuždno treba, eda bi trvenjem i naporom sinula mnoga iskra, što je inako ne izvabi nitko iz tromosti prirodne, kojano je svojstvo i ljudsko i narodno.

U novije vrieme zavladalo je mnienje, niklo iz pukoga filologičkoga nagadjanja, kojeno kad bi i bilo istinito, od slabe je vriednosti u političkom i državnom životu naroda, barem glede sadanjosti; da je naime svaki štokovac Srbin, samo čakavci da su Hrvati, a Kajkavci svi Slovenci. Snovatelji ovoga mnienja ne obziru se ni najmanje na istinu sadanju, pače za njih nije ni poviesti, jer probaciv malenkost od punih 1000 godina zapeše o njeke glave Konstantina Porfirogeneta: De administratione imperii, tè onako u prvom zoru ne mare gledati kud li se djede Hrvatstvo zadnjih deset viekova. Poviesti će pomoći dublja nauka u svoje vrieme i na svom mjestu, jer ni ta razprava ne patri ovamo. Jedino napomenut ću, da izvori ovakovomu mnienju ne mogu biti čisti; kao i to da dó sada nijedan Hrvatski pisac uz njih pristao nije, niti će; nego će

svaki posvjedočit da Hrvatsko pleme govori po svom položaju štokavski, čakavski i kajkavski, ali vazda samo Hrvatski. Filolozi, kojim nije veće radosti, nego mnoga razrečja, riedke forme, riedke rieči, riedke izreke itd. po tih razrečjih kroje svoje karte, a politički filolozi ili filologički politici po tom kroje narode i države, jedni glede davnosti, jedni glede sadanjosti, bez obzira na svu poviest kao povod sadanjasti, niti na državne odnošaje. Ja medjutim ne vjerujem u filologički upliv u politiku, niti na njihov savez.

Ali je ipak ova filologička politika Hrvatstvu dosta naškodila, jer kao što rekoh, prodrlo je u njeke glave, nepreslavne s premnogo mislij, ono mnienje: štokavac Srbin, tako da se jedva saborom Trojedne Kraljevine svietu povratio njeki pojam o Hrvatstvu.—Nu i na saboru braća iz Slavonije zaziraše od Hrvatskoga imena, dok se napokon uvjeriše, da je Slavonija ime kraljevine slavno, Slavonac da je ime geografično, a ne narodoslovno, Slavonijom da se ista Dalmacija i Hrvatska njeko vrieme prezivala. Oto zaziranje i razlog mu neznanje skriviše da se naš Hrvatski (ili Srbski) jezik saborskim zaključkom krstio „jugoslavenskim jezikom Trojedne Kraljevine“. — Bog da prosti!

Njeki Srbi dokazuju ne znam upravo čim, da je svaki štokavac Srbin. Da vidimo! Kada bi se moglo dokazati, da Hrvat govoreći štokavski nije Hrvat, onda bi stvar legla; dok toga nije, ne vjerujemo. Osim toga pitajmo štokavca Hrvata po Krajini, Dalmaciji i Turskoj Hrvatskoj itd., pa ako on rekne da je Hrvat, okanimo se draženja. Onda ne zabudimo, da je ime Srbsko od nije davno oživjelo u Hrvatskoj, gdje mu prije njekoliko godina skoro niti traga nije bilo; n. p. prije Mušickoga. Misao ova: štokavac Srbin, laskala je Srbstvu radi toga, što bi tim načinom Srbalja bilo mnogo više.

Što mi ovu stvar dublje razmatrali, Hrvat narod, Srbin narod, tim se dublje i više zaplićemo u zagonetke; jer na prvo pitanje: tko je Hrvat, tko li je Srbin? tko zna odgovorit? Čini mi se, nitko.

Mogao bi me tko zapitat, za što daklje govorim o Hrvatih i Srbih ne znajuć ni sám označit (definirat) niti što je Hrvatstvo, niti što je Srbstvo? — Jedno što znam jeste, da

ima Hrvàta i Srba; drugo znam da su to dva plemena, uzev rieč pleme u onom smislu kako ga uzimlje sva Evropa; treće znam, da su oba ta plemena jedan narod; onda znam jošt i to, da, kako su danas ova dva plemena izmiešana, ne umijem im naći medje niti geografične niti etnografične. Nego što jošt znam, jeste, da narod, bud koj, bez državnoga prava, dosljedno bez zemljišta jest narod, ali samo u genetičnom il etnografičnom, nu nikako u političnom smislu; za to govoreć o Hrvatih mislim uviek na Trojednu Kraljevinu, a govoreć o Srbih, mislim na kneževinu i na Crnu Goru; mislio bi i na Vojvodinu, ali je sada nije.

Srbina označuju njeki ovako: Pravoslavni štokavac jeste Srbin. — Dobro, dokaži to iz poviesti i iz sadanjosti; samo ne zabudi na one štokavce, koji su vjere Muhamedove, a ne umiju Turski, nego samo naški, t. j. Hrvatski ili Srbski. — „I to su Srbi“. — Al nisu pravoslavni. — „Ništa za to, biti će“. — Ne znam. — „Ili su bili.“ — Ne znam; mnogi begovi jošt dan danas govore, da su im pradjedovi bili katolici. — „Pa dobro, kud pristanu, neka budu ili Hrvati ili Srbi, itd.“ — Tako se čuje svaki dan dosta toga jalovoga pogovora i razgovora.

Kad bi uslied današnjega krivoga pojma o Srbstvu Hrvati pristali ili htjeli pristat uz taj pojam, te dosljedno i na posljedice, to bi si mi Hrvati sami uništili svaki državni temelj; jer, dopustiv da je svaki pravoslavni štokavac Srbin, morali bi priznat, da bi Srbi u Trojednoj Kraljevini bili državljani i Trojedne Kraljevine i bivše ili buduće Vojvodine; jer glede patriarha, svih nauka, crkvenih odnošaja itd. patrili bi Vojvodini; po upravi političkoj i pravstvenoj pako Trojednoj Kraljevini; ali i tu ne sa svim, jer imajuć právo birati vojvodu, valjda bi se iz toga prava izvele danas sutra kakove dužnosti ili držanstva ili prava, a to bi, kao što zahtievaju Karlovački zaključci očiviesto u Trojednoj Kraljevini, daklje u državi posebnu državu kanili osnovat.

Vriedno bi bilo dokazat, da je Trojedna Kraljevina ikada bila pod Srbskim carstvom; bez ovoga dokaza ne može se ponjat, jer nejma primjera sva Evropa, kako naseljenici

mogu kaniti toli pogubno po onu zemlju koja ih hrani, i po ona prava, koja ih štite.

III.

A narodnost da stoji o vjeri!

To je ono trnje u koje valja jednom zadjesti ruku! Nije do duše posao težak po sebi, nego po tom što je ota misao u mnogih tako jur okamenjela, da ju valja lučbenim putem raztvarati na prvotne čestice, i svakoj posebice omjeriti vriednost.

Tko po vjeri izvadja narodnost, priznaje očevidno dvie krive predmnjeve: 1. Da je prije bila vjera, a poslje narodnost, što nije; ako se poviest protivi filozofičkomu pojmu velećemu, da su svi pojavi duha od vieka, daklje i narodnost i vjera, tomu je kriva sama poviest, što nije to umah s početka dokazala, ili ne valja filozofički taj pojam, kao što sbilja ne valja. 2. Da u naroda mora biti vjera i narodnost tako jednaka, da je narod sav jedne vjere kao što je i jedne narodnosti. To bi bilo svakako liepo; da li bi bilo dobro za vazda, ne umijem odsuditi, jer se poviest u njekih dobah svojih tomu protivi. Ali kada toga nije, kad nam poviest i zdrav razum kaže, da to ne mora biti: ne znam za što da se ota laž po svietu našem širi. Da joj je blaga svrha, čovjek ne bi u nju dirnuo donjekle; ali videći, gdje se iz ote laži može, pače mora poroditi nesreća po narod, držanstvo je svakomu ožigosat ju, i sjetit one kojih se tiče, neka se toga što prije prodju.

Opakomu tomu pojmu o narodnosti krivo je samo neznanje; jer što je nego neznanje, kad se tko iztakne i ukori me velikim dokazom: Eno Rusije — svi Rusi pravoslavni! — Taj dokaz, velik s toga što je Rusija velika, ne valja za nas već sbog toga, što mi nismo Rusi. — „Ali mi smo Slavjani, pa je u nas sve inako; ne valja mjeriti sav sviet istim mjerilom itd.“ Ako i jest ovo ciglo jezikovanje, ipak ga ne valja prezirti nego odgovoriti: I mi Slavjani živimo u Evropi; ne kanimo ipak, jer ne možemo pojmove i načela, na kojih se osnivaju države, iz korena preobraziti; nego ćemo liepo opet posvjedočiti vječite istine, ne promieniv ih bitno. Slavjani

do sada ovršiše velike i mnoge zadaće; osobito onu o narodsti, digši ju tako, da joj se sva Evropa oteti ne može. Da je pako narodnost stvar različna od vjere, tomu evropejskomu načelu ne možemo se ni mi Slavjani oteti; jedno što nas Evropa to uči, a mi ne budući gospodari joj, ne možemo silom narinuti joj protivnoga načela; drugo jer sva Evropa uči, da bi to načelo krivo bilo. Dalje nas uči Evropa, a mi taj nauk ponjamo, da Englez, Francez, Niemac, Magjar bio katolik, lutoran ili kalvin jeste pravi Englez, pravi Francez, pravi Niemac, pravi Magjar tako de im nije nikakve razlike radi vjere u nijednoj struci javnoga života. Da ne bi tko posumnjao o Slovjenih, eno toga istoga pojava u Čêha, Poljâka, Slovâka, koji nisu svi jedne vjere; dà Arbanas, bio katolik, bio pravoslavan, bio islama, jeste Arbanas.

Kad bi vjera bila uvjet narodnosti, i to kao što njeka braća Srbi mniju, bitni uvjet, tad je Srbinu s njeke ruke bliži Rus ili Grk ili Bugar ili Rumunj nego li Hrvat, čega dakako glede narodnosti nijedan Srbin vjerovati ne će.

Prigovor da nejma kajkavca ni čakavca Hrvata pravoslavnoga ne valja, jer se njim ne može dokazat Srbstvo pravoslavnoga Hrvata; kao što ne bi valjao dokaz da Slovenci jer su samo katolici, nisu Slovenci. Eto kako tumaraju, koji misle da je vjera bolji znak narodnosti, nego li narodnost sama.

Tko vjeru misli nerazdruživu od narodnosti, dokazuje i odvisnost svoju od Turskoga upliva t. j. barbarstva. Ne mogu ponjati, kako naš narod, od vazdaka glavni dušman Turstvu, može se upravo slagati ili barem poprimiti ono od Turčina za što se on od 400 godîna bori, i to bori katolik i pravoslavni; kako naime naš narod da brani Tursko načelo: jedna država, jedan narod, jedna vjera! Poviest uči 400 godîna upravo nas, da ne valja u narodnom, političkom i državnom životu gledati na vjeru; ipak bi njeki radi sada, XIX. vieka, to proglasit za prvo načelo našemu narodnomu bitku. To je izdaja naroda, to je barbarstvo za naš viek. Obojemu je uzrok neznanstvo, ali i jošt njeka namjera. — Ako Turska politika za 400 godîna nije mogla izturčiti, koje bijaše naumila, i to uz

onoliku svoju silu i uz onoliku slabost i propast našega naroda, i uz ona glupa vremèna; valjda je tomu razloga u tom jer je to proti svakomu zakonu prirode i države. A mi uz ovoliku slabost svoju, uz ovoliku silu naših protivnika, uz ovoliku prosvjetu okolo nas, a hvala Bogu uz njekoliko prosvjete i u nas; a mi uz ovoliku pohlepu za životom právnim, kojino kanimo pače moramo živjeti na ustavnu, t. j. zakonom što ga imaju stvarat ljudi svake vjere: mi, velju, da udarimo istim oružjem, kojim od 400 godîna bijemo Turstvo, sada na svoj narod, t. j. sami na sebe! Vjerujte braćo! i Vi svi, koji im pomagate, namjera je vaša opaka; vjerujte da bi se s ovakovih načela, kad bi mogla prodrieti medju nas, onaj koj se Vami služi, vrlo radovao, a Vi bi navukli valjda jošt koj viek stradanja na sav naš narod.

Istina je, da je razlika u vjeri golema nesreća po nas; nu ta je nesreća još veća tim, što je smrtni grieh, Isukrstov nauk smatrati i rabiti za vjekovitu zapreku boljoj budućnosti našega naroda; to neka promisle oni, koji smetaju narodnoj sreći, služeć se vjerom.

Svi znamo i vičemo, da naš narod nije glup, koliko su naši protivnici tvrdili; svi znamo, koji smo se otoj tudjinčevoj tvrdnji protivili, da tudje obrazovanosti našemu narodu toliko ne treba; svi znamo da je istina liepa stvar: pa za čudo, koliko ih se nadje, koji bi imali srdca, prokazati narodu istinu onu, kojom se luči vjera od narodnosti. Ja nagadjam za što to je bivalo tako, i rekao bi da je tomu jedini razlog u nejasnom pojmu o slozi. Boje se bo slabići razdóra, što se ga bojim i ja; ali ja tvrdim, da gdje može biti posljedica istine i najmanji razdor, da tu slozi nije ni traga. I čudim se kako bi je moglo biti, kad je osnovana na zazoru. Mi smo svi junaci; a bojimo se istine t. j. rieči. Oprostite, ako posumljam o našem junačtvu, i ako vas sjetim na ono, da je dogovorna najboljá.

Ima jošt jedan razlog, tobože, za što da nije zdravo ob ovih stvarih razgovarati; da naime naš narod sada ima inoga posla nego li dirati u vjeru ili crkvu ili bogoslovne dogme. — To velim i ja, i nije mi nemilije stvari nego li pačati se u

takve razprave; ali molim Vas, izvolite razumievati, da ja ovdje ne govorim o ničem nego o narodnosti.

Govoreć o narodnosti sjetimo se na ove istine, crpljene iz poviesti: Množina Hrvatskoga plemena primila je pravoslavje jur davno na današnjih svojih postojalištih ili zavičaju; da li je Hrvat tim postao Srbom? — Ili postane li danas, bio štokavac, bio čakavac, bio kajkavac, ako prodje na pravoslavje, tim Srbon? — Ili da li bi Srbi u kneževini, pa se svi danas pokatoličili ili pounijatili, postali tim Hrvati? — Množina plemena Hrvatskoga, prešav i izseliv se medj pravoslavne, pròmieni sa zavičajem i vjeru. Množina plemena Hrvatskoga i Srbskoga pòturči se. Što ćemo sada? — Zar ćemo iztraživati? Pa da iztražimo, kojim pravom mogao bi tko koga natjerivati na promjenu vjere? A za Turke ima još vremena; ne brinimo se za ražanj, nego najprije za zeca.

Što miešamo vjeru i narodnost, odbijamo mnoge tudjince došljake, koje nam sudbina za naše odmetnike obilato naknadjuje.

Po nesreći, uz dvie vjere stoji i dvoje pismo, latinsko uz katoličku, ćirilsko uz pravoslavnu crkvu. Ako se može reći, da su dvie vjere šteta moralna, to su dvoja pismèna šteta stvarna napredku narodnomu, političnomu i državnomu. Islam nam barem u toj struci ne smeta svojom književnostju; za to slava Muhamedu!

Dvoje ovo pismo jest njekim putokaz izmedj Hrvatstva i Srbstva; jer „Srbi pišu ćirilicom, Hrvati latinicom; tim je pravilom lahko razpoznat Hrvata od Srbina.“

To bi bilo vrlo liepo i zdravo pravilo; al narod ne piše, jer ne umije pisat; mnogi opet pišu samo Njemački, mnogi samo Talijanski i još vele da nisu Niemci, da nisu Talijani. Eto nevolje s pismom! A Turci koji ne pišu ni ćirilicom ni latinicom?

„Ništa za to, pogledimo kako je tko upisan na krstu.“ — Ni ota biljega ne valja, jer su jedni na krstu upisani latinskim jezikom, a jedni crkveno-slovenskim, daklje su jedni Latini a drugi crkveni Slavjani; naroda toga jezika ja ne znam, kao ni onoga današnje crkvene Latinštine. Osim toga ote bi-

ljege vode nas opet na vjeru, o kojoj rekosmo, da ne može biti biljeg narodnosti.

Kad smo na pismu, neka nas vodi doklje može. Za šalu recimo, a u šali pol je istine: Hrvat govori latinicom, Srbin govori ćirilicom; stari naši govoriše glagolicom do ne davna, u Bosni do nedavna bosančicom. — I to ne pomaga, jer se ne može u govoru razpoznat pismo.

Još da znamo kako i kojim jezikom naši šukunpradjedovi prije nego li se pokrstiše govorahu, kojimi kakvimi li pismèni pisahu, može biti bi štujuć starìnu, lasnje našli trag, kojim poći. No upravo to, jer toga ne znamo, moglo bi nas navest na misao, da li nisu naši prastari Hrvati i Srbi bili sbilja jedan narod, dà isto pleme, a dva imena postala istom kašnje. Što znači rieč Hrvat, što li Srb? Da li ne znače isto? Tko bi to znao, može biti bi nam bar za buduće pomogao. — No čujmo prigovore.

„Od kada se naš narod u ove zemlje preselio, eto nas kroz tolike viekove na dvoje; to se ne može, dà i ne smije iznijekati." — Istina, da smo kroz tolike viekove na dvoje; istina da naši predji nisu osjećali potrebu jedinosti; ali da oni budu znali što mi znamo, nije sumnje da bi se oni bili tomu dosjetili. Načelo narodnosti onda još bijaše mrtvo; ne bijaše onda niti Njemačkoga saveza, niti kojega inoga, s kojih narodnosti našoj nastajati moraše barem grožnja propasti ili najmanje polumrtvila. Državna prava naša bijahu cjelovitija, niti im propast grozijaše. Država naša bijaše cjelija, niti na toliko razkomadana. Prosvjeta nam se tudja ne nudjaše. — Što se tiče druge točke prigovora, da se dvojstvo ne može, dà i ne smije iznijekati, to stoji glede prošlosti; glede budućnosti, osnovane na prošlosti to stâti ne može. Sjetimo se samo kako se je Austrijska država promienila glede na Njemačko carstvo. Tu je dokaz da se bitna načela države mogu promieniti; toliko glede možeša. — Što se tiče smiješa, ne će tebe pitat nitko ako uztreba. Mnogo je toga stojalo viekove i viekove, pa su ljudi uvidjeli da ne valja za danas, što valjaše za onda. Bez toga ne bi bilo promjene na svietu; ne bi bilo ni našega naroda. — Glede njekih stranaka stoji dakako borba

medju nami o tom: tko smije mienjati, što smije mienjati, koliko smije mienjati, kada smije mienjati. — Kad se jednom ustanovi zakon o tih četirih pitanjih, pa kad se toga zakona uzdrže svi, koji se ga držati moraju, lasno je odgovoriti.

„Što bi vam Hrvatom priečilo, da Srbstvu date što je njegovo?" — Ništa braćo; nit vam Hrvati prieče, niti vam niječu. Samo odlučimo što je uz današnje okolnosti čije; odlučimo pako samo glede onoga što je sbilja naše zajedničko, kao što je n. p. Trojedna Kraljevina posebničtvo Hrvatstva. — Da bi se pronašlo što je čije; uzeh bilježiti ove njeke misli. — Za sada, osim Trojedne Kraljevine, kneževine Srbije, i Crne Gore ne zna se ni tko je Hrvat tko li Srbin, čije li bi moglo što biti; pače znamo i to, da se za ovo troje otimlju mnogi; za sada nastavimo, bez ogleda na državno-pravne odnošaje, razpravu o narodnosti.

Narodnost sama sobom, kao pojam, ako nije zakonom posvećena i osigurana, ne može imati nikakve vriednosti do političke to najmanje. Ogledimo ju i s ove točke. Kako se politički imaju uzeti naša dva imena, t. j. na čem se osniva politička narodnost naša, tomu je kažiput država Trojedne Kraljevine, država kneževine Srbije, i država Crne Gore, nijedna posvem neodvisna.

Glede Trojedne Kraljevine sjetimo se, što se tiče političke narodnosti, kako se ova s genetičkom slaže, i to ne govoreć samo o nas, nego i o pravoslavnih; jer ovi: ili su starosjedioci, koji primivši pravoslavnu vjeru, moraju se zvati Hrvati; ili su došljaci, donesavši pravoslavje jur sobom iz iztočnijih svojih stojališta i zemalja; ili su dosljaci, primivši pravoslavje u novih svojih naselištih: zadnja dva slučaja, za koja vojuje vrieme, ne dopuštaju drugo ime nego Hrvatsko, kano ni došljakom ine koje narodnosti, koji još danas noseć tudje ime ipak ne mogu reći, da su što ino nego li Hrvati, n. p. pohrvaćeni Slovenci, Česi, Niemci, Magjari, Talijani itd. Isto će se moći reć za koje vrieme ob onih, za koje se zna da su se naselili nedavna, tè su Srbi. Ako bi tko scienio, da tu valja upravo radi samih Srbalja činiti iznimku, upućujem ga na primjere inih isto tako srodnih naroda i ple-

mena, i na pojmove etnografične o redih i razredih što ih nadješ u svakoj metodici.

„Ali ovi došljaci imaju privilegije od carêva i kraljêva, koji im ujamčiše posjed zemaljski, upravu crkvenu, a tim i narodnost." — U to sve ne diramo mi Hrvati ni najmanje, osim ako se misli, da pravoslavni u obsegu Trojedne Kraljevine imadu právo na posebnu državu u državi Trojedne Kraljevine, kao što to „zaključenija" zahtievaju, koja su do danas jošt neriešena. — One su privilegije vrlo znamenite i po vremenu i po okolnostih; nu danas su, ako se obilnije tumače nego li je u njih, uz razvitak Hrvatstva i Srbstva ponješto i štetna po samo Srbstvo, spomenut ću samo javnu nastavu koja ne može napredovati uz one stege, što su u privilegijah. Kako su štetne po nas Hrvate, nu više onim što se izvodi iz njih, nego li samim svojim sádržajem vidi se odatlje što se njimi kani povriedit cjelokupnost i ustavnost Trojedne Kraljevine,

Govoreć o političkoj narodnosti dodajem jošte što. Kad bi valjalo pravilo da su svi štokavci Srbi, ili ono da su svi pravoslavni Srbi, moglo bi valjat i pravilo o političkoj narodnosti, koje glasi ovako: bili katolici ili pravoslavni H r v a t i, tim se imenom zovu po zemlji Hrvati, Slavonci, Dalmatinci, Istrijanci, Sriemci, Krajišnici, Bošnjaci, Hercegovci, Bačvani, Banaćani itd. a Srbskim imenom se zovu po zemlji: Srbi, Slavonci, Dalmatinci, Sriemci, Krajišnici, Bošnjaci, Hercegovci, Bačvani, Banaćani itd.; i tu se daklje stiču oba imena s malim izmom, ali b e z o g l e d a n a d r ž a v n a p r a v a. P a m t i t o!

Nu da je u nas narodnost na čistu, da je i jača, da je i utvrdjenija, to je istom samo jedan djelatelj našemu razvitku; a ima njih mnogo više, od kojih ovdje navodim samo dva, ne bi li tim nješto pomogao bistriti pojme; jer tim bistrenjem jasnija biva i sveza izmedj pomenutih djelatelja, a i njihova rázlika i zadaća, kao i to da im razlike i zadaće nisu za svakoga, niti za svako mjesto, niti za svaku dobu.

IV.

Da vjeru ne valja miešat u narodnost, o tom se može

osim spomenutoga, svatko osvjedočiti promisliv što je vjera, a što narodnost; da su to naime po višem zajedničkom značenju svojem dva načina ili sredstva, kojima se postigava najveća zadaća naša t. j. čovječanstvo, u najširem znamenu; ali su oba ova sredstva izmedj sebe vrlo razlika, kao što je i treće: sloboda bez koje su ona oba vrlo slaba, da ne reknemo ništetna.

Ogledimo kako stoji ovo troje, vjera, narodnost i sloboda prema sebi, prema svojim vlastim i prema obćoj djelatnosti (il obćenitosti).

Vjera ne stoji niti o narodnosti niti o slobodi kao nuždan im uvjet, prem da je istom vjera Isukrstova otvorila put boljoj i obćijoj slobodi nego li prije nje ikoja druga, tè prem da se je tako i narodnost u državah istoga jednoga naroda bolje i obćije učvrstila. Narodnost ne stoji o vjeri, niti može biti toli obćenita, kao što je vjera, jer narodnost stoji o narodu; isto vriedi o narodnosti prema slobodi, s tom ipak razlikom da se narodnost ne može tako hitro izgubit kano sloboda, kojom često gospoduje samo jedan čovjek sa šakom ljudij. To je jedini razlog za što narodi pod tudjom vladom više ciene narodnost kao stvar potrebniju nego li slobodu, kojoj ili odvikoše na vrieme, ili na koju kao zaboraviše. S razlikoga gledišta ovo načelo vriedi i ne vriedi. U Evropi samo Rusi, Grci, Talijani i Španjolci jesu jedne vjere kao narodi; nu divni ti li odnošaji mogli bi se izvest izmedj vjere, narodnosti i slobode upravo kod ovih naroda, i jošt divnije posljedice.

Vjerom upravlja svećenstvo; slobodom upravlja vlada, a u pravno uredjenih narod i vlada; narodnostju upravlja samo narod, a u državah jednoga naroda pomaga i vlada narodu. Odatlje je jasno za što je u državah razlikoga naroda po koja narodnost ili u opasnosti ili u borbi.

Vjera osnovana je na dogmi, potekloj iz nauka Isukrstovoga; jednu vjeru izpoviedaju čitave države iste narodnosti i raznih narodnostij. Sloboda nije osnovana na dogmi, prem da je sloboda jedva krstjanskom vjerom postala obćija, potekla iz razširjenije obrazovanosti; nu nije istina, da je sloboda najveća u najobrazovanijih državah, nego to stoji o vriednosti ustava. Strahovite primjere osobne i obće slo-

bode pružaju i obrazovane države. Razlog je tomu, sto je pojam o slobodi vrlo obširan, a po sadržaju i obsegu svom dosta malo razobćen. Primjere razlikoga pojma o slobodi osobnoj, narodnoj, političkoj i državnoj ne treba daleko tražiti.

Narodnost nije osnovana ni na dogmi ni na slobodi, nego stoji o narodu pojedincu; uvjeti joj nisu isti što i slobodi il vjeri. Narodnost, nikla sama iz sebe, razvija se često uz dostatnu slobodu sama; ili potištenu nedostatnom slobodom i na polak izgubljenu ili zanemarenu — njekolicina ljudij počne nju razvijat, kao što u nas Obradović i Gaj. Osim svega toga narodnost je uže skopčana sa slobodom i s državnim pravom nego li vjera; tako dan danas narodnost počinjava veća djela u družtvu sa slobodom nego li vjera; i vlade same više rabe narodnost i narodnu slavu i slobodu za veća državna djela, nego li vjeru. Barem se u obrazovanih državah ne bi usudio vladar ili vlada vjerom služit da postigne kakov državni probitak. O Turskoj da kako ne može biti ovdje govora.

Ali ne treba zaboraviti, da je vjera strahovito oružje u strastnoj ruci. Narod naš podigao bi se na Turčina u ime vjere tako silno, kao u ime slobode il narodnosti, može biti i silnije jer on o prvu spaja i drugu i treću, i jer je tomu povoda upravo u Turskoj vjeri i nevjeri. Nu to oružje bilo bi po naš narod ubitačno, jer bi njim ubijali muhamedovca, koj je član našega naroda; a koji bi imali nanj udarati, razdvojeni su dvojom vjerom. Velik bi daklje grieh sagriešio, koj bi u ime vjere zavojštio, a ne u ime narodnosti i slobode. Nije Turčin tako silan, da bi, izgubiv što vlade, mogao odoljivati blagim posljedicam Isukrstove vjere. Ne prolievajmo daklje bratske krvi u ime Isusovo, ne kaljajmo duše griehom srednjega vieka; moramo li griešit, griešimo griehom našega vieka, u ime narodnosti, slobode, bratinstva bud kakvoga, odplate duga davna dužna, prosvjete, makar i osvete, ali ne zabudmo, da je Turčin u Carigradu, ne u Bosni, ne u Turskoj Hrvatskoj, ne u Hercegovini, i ne zabudmo da ima prijatêlja. Mene u tom kriepi i ta misao, što ni krstjanskoj niti hristjanskoj

vjeri ne prieti opasnost u Turskoj; jer niti svećenstvo oboje vjere, niti otac papa, niti koj patrijarka ne diže vojske da tjeraju Turčina prieko Bospora, nego na njega vojšti lakomost i náda diplomatička; a plemenita nu jošt slaba misao narodnosti naše istom je sada zadnji borac. Težke li borbe za nas s onom lakomosti! ako ne pomože dobri Bogo kojom inom srećom. Nu nadajmo se, naša će krajina valjda sbiljam izvršiti svoju zadaću, radi koje je jošt danas krajina. Od rugla bi mogla postati istina; krajina od sve Evrope ne davna prezrena mogla bi biti zazrena.

Od mnogih inih razlika izmedju vjere, slobode i narodnosti spomenimo samo jošt njeke.

Vjera osnovana na dogmi, ne dopušta upravo radi toga, da joj svatko razabire, pretresuje i mienja zakone ili pravila; dočim to u narodnosti slobodno svatko čini, tè joj nejma suda do uma, a ona se i inim načinom ne javlja svietu nego samo proizvodom uma; sloboda pako jeste omedjašena zakonom, poteklim ili iz ustava ili iz samovolje.

Ak se zakoni i pravila vjere uztežu pojmovom uma i neobičnoga, to su zakoni i pravila narodnosti takova, da ih i um slabić može ponjati; zakoni pako i pravila slobode samovoljom i ustavnostju tako su si protivni i protislovni, da nejma države, u kojoj se nije dosta nesreće jur slučilo bud po narod, bud po vladu, bud po vladara, upravo radi toga protislovja, osnovanoga na povredljivosti ustava. Doista je čudnovato kako gospodari slobode diele ju, kad se tiče nieme stvari n. p. porabe ili koristi prirodnih sîla, obilato; a kad se tiče najviših prirodnih sîla, ljudskih i narodnih, uztežuju do krajnosti. Vriedno bi bilo iztraživati koja je dioba prâva državam više zla nanesla; mislim u smislu čovječanstva.

I glede dobe njihovoga postanka i uspjetka stoji razlika izmedj vjere, slobode i narodnosti. Vjeri brojimo godine od Isusovoga poroda; sloboda broji svoje godinice istom od razuzdanosti Francuzkoga dvora na izmaku minuloga vieka, i niknu kao i vjera iz blata propalosti; narodnost, najmladja, jeste čedo našega duha Slovjenskoga, niklo iz potištenosti.

Uz ove dokaze da vjeru i narodnost valja razlikovati,

nudi mi se jošt jedna da ju reknem. Njeki su Srblji dotlje dotjerali da pravoslavnu vjeru zovu Srbskom vjerom. Neka se izvole sjetiti, da pravoslavna nije Srbska nego Grčka, kao što i katolička nije Hrvatska niti krivoslavna nego Rimska. Vriedno je napomenut kako naš narod razlikuje obje crkve, iztočnu i zapadnu, prozvav sljedbenike im hrišćane i kršćane, dvie rieči koje u ostalom vriede samo za filologa.

Po vjeri daklje ne možemo označit tko je Hrvat tko li Srbin. Nu uz ravnopravnost, zakonom odredjenu glede države i javnoga života, i inače podpunu — čemu brane privilegija, tè držeći se toga, da se po vjeri nismo sastali u državu, a o tom se sve vrti, hvala Bogu ne treba razlike u narodnosti; priznajmo se medjusobno što smo, a pred drugim da smo jedan narod.

Ako napokon ne znamo tko je Hrvat, tko li Srbin, ne čudmo se; nije to od jučer, nego od kada se zna naše ime Hrvat i Srbin; to svjedoči i car Konstantin Porfirogenit, koj opisujuć granice Hrvatskih i Srbskih županija, toliko je nedosljedan, da ako ne uzmeš Hrvate i Srbe za jedan narod, tè tako protumačiš granice, moraš pristati uz Niemce, da mu spisi ne vriede po nas onoliko, koliko ih mi Hrvati i Srbi štujemo i štovati moramo.

V.

„Što je Trojednoj Kraljevini palo na um, gojiti velike osnove o većoj budućnosti, a jošt nije ni svoja; eno Hrvate drži Beč za jednu kiku, Magjari krunom sv. Stjepana za drugu a Talijan u Dalmaciji za treću." — Upravo to, što Trojedna Kraljevina nije svoja, kakono bijaše njekoč (g. 1527.) uči nas goli um da za tim hlepiti moramo. Ostáli prigovor ne valja za to, što isti Niemac, Magjar i Talijan drži i braću Srbsku, i to čvršće za sve tri kike, nego li nas Hrvate. Rekoh čvršće za to, jer je državno pravo Trojedne Kraljevine Hrvâta u Austriji jače, nego li državno pravo Srbsko. — Kneževinu Srbsku ne možemo ovdje uzeti u obzir jer je izvan Austrije; a kad bi i uzeli, ona je pod suzerenstvom Turskim tako, da joj se glede

jednorodne braće u Turskoj isto tako težko ganuti kao i Trojednoj Kraljevini.

Tomu ima više načina, ili mirnih ili oružanih.

Ako bi za slučaj mirovnoga razvitka velevlasti evropejske kanile dieliti Tursku, ne znam da li bi se one skanile kneževini Srbiji namieniti zadaću što ju ima Piemont za Italiju. Tko bi to htio dokazat, jedva bi sam sebi vjerovao; jer takovomu slučaju hoće se dvoje, privolja diplomacije, a ujedno i odreka njena, gledeć naime na početak i na dočetak; dočim bi, kako nas uče, Bosna il Turska Hrvatska ili Hercegovina, bez koje i onako Dalmacija oživjeti ne može, mogla zapasti Austriju kao nagrada za Lombardiju.

Drugi slučaj, da bi kneževina Srbija sama preuzela zadaću Piemonta za mirovno vrieme, jeste nevjerojatan.

Treći slučaj, oružani, mogao bi nastati na mnoge načine; ili bi iz njega postao rat veći, ili bi on bio posljedica obćega rata; oba bi nukala Austriju, kao susjedu, na djelatnu politiku prema iztočnomu pitanju, tè bi ona valjda toliko razvezala ruke Trojednoj Kraljevini, koliko bi evropejske vlade kneženi Srbiji, i to samo radi ravnotežja.

Četvrti slučaj, da bi kneževina Crnogorska za naš narod u Turskoj što osbiljnoga mogla izraditi, ne spominjem nego mimogrede, jer ga ne ponjam glede posljedîca.

Peti slučaj, da bi Bosna, turska Hrvatska i Hercegovina sama se oslobodila, to bi bilo najbolje, kad bi im to diplomacija uštila, čega ja ne vjerujem. Ako bi to može biti bilo i kasno, al bi bilo častno. Nu za taj slučaj, kad bi se imale uredit kao kneževina, uvidile bi do skora svoju slabost s upliva evropejske diplomacije, tè bi se opet morale priljubiti, jedinstvu i većoj moći za volju, prije ili poslje; nu komu? Da vidimo.

Srbiji? Ako velevlasti dozvole, to bi — narod najbliži Srbiji najvolio, i to radi vjere; jer je očevidno lasno to ponjati; nu ne valja zaboraviti, da bi diplomacija što više djelovala katolicizmom, ne bi li tobože spasila što više od upliva Ruskoga, što ga ona nazire svigdje u pravoslavju. Ovaj krivi po-

jam, o kom i diplomacija zna da je izlika, dati će našemu narodu u Turskoj jošt dosta posla.

Trojednoj Kraljevini, i tim Austriji? Ako velevlasti dozvole; inače se tomu protive svi protivnici Austrije, a može biti i Bosna itd. sama.

Uzmogne li narod naš u Turskoj sam uprieti se u svoju volju, i izvesti ju, onda je toj stvari drugo lice. Nu sada se tomu nadati, znači ne znati stvari. Mnogim je rugoba što ovdje govorim; ali neka ih, osjetit će, kao i oni, koji gataju da će za koju godinicu sav naš narod složit se u jednu državu, i to bez inoga posla nego sam od sebe. To bi bilo liepo, ali bi bilo i sliepo. Za što bi bilo liepo, može svatko ponjati; za što bi bilo sliepo, moram odgovoriti za to, jer se bojim da ne bude nesreće, koja bi nas jošt na više viekôva i dalje razstavila. Glede toga kako se države stvaraju, i jer bi to imalo biti (ako i ne biva) prirodnim načinom, valja zakon prirode: kad dozrie voćka. Za to k sebi ruke djevere!

„Što su se Hrvati zabrinuli za nas Srbe? Što je njim stalo do naroda po Turskoj? Neka si Hrvati priglédaju svoju trojednu, pače dvojednu, ili pravo rekši poldrugu kraljevinu.“

Istina da je cjelokupnost Trojedne Kraljevine s našimi težnjami, s našom zadaćom i s našim právom, priznatim i našim kraljem, u slabu razmjeru; volimo ovakovu šalu, da ne reknemo prikor, preslušati, nego li odšalicom o Vojvodini vraćati. Nu za što se Hrvati brinu za Srbe i za narod po Turskoj, na to je lasno odgovoriti, što bi i Srbske njeke novine same mogle, kad bi samo htjele poviriti u poviest i sjetiti se, da su Hrvati prvi priznali i činom pokazali (1848) da smo jedan narod — u tom bi bilo dovoljno razloga; nu osim toga Turska Hrvatska do Vrbasa nije prazno ime; da su Hrvati Bosnu branili proti Turčinu pače i osvojili dalje prieko rieke Bosne, ni to nije tlapnja. Ovo može ponjati svatko tko se sjeti, kako je Austrija uničila mir Svistovski, baš u vrieme kad je mogla dobiti Bosnu, osvojenu našim oružjem. Otaj mir, a i Karlovački jesu dvie očite tajne. Mi Hrvati mislimo i to, da ćemo u zajednici laglje obavit onu, što vidimo i za što se bojimo da će Srbi sami jedva ikada.

K ovomu valja dodati, da valjda sudbina nije badava preselila Srbe u Ugarsku. Ovaj kažiput neka ne zaborave Austrijski Hrvati i Srbi nikada, nego neka prepoznavaju svoju zadaću.

Znamenita je prieporna točka izmedj Hrvatstva i Srbstva, što se plaši jedan od drugoga da mu ne zaprieči budućnosti. Boji se bo Hrvat od Srba, snijućega na Dušanovo carstvo; boji se Srbin Hrvata, snijućega na Krešimireno kraljestvo, pače i na jugoslavensko carstvo.

Mislio ja o toj stvari koliko mogu, uviek dospievam na ovo. Ne može se pomisliti da bi mogla uzporedo stâti Dušanova carevina i Krešimireva kraljevina, osim uz istinski sporazum, a to je gotovo jedinstvo, kojemu će se opirati diplomacija kad joj treba, a toga će biti vazda. Nije li toga jedinstva, to je dvojstvo, daklje borba u kojoj konačno jedan mora pasti, ali uviek drugomu na štetu..

Ova prieporna točka ima razloga u davnoj poviesti, a taj jest, što su se ova plemena smatrala za dva različna naroda. Priznaju li se za jedan narod, nestalo je prieporа ovoga, prem da mogu nastati novi. Kao što je s ovim može biti i sa svakim inim, jer se mogu protumačiti, protumačenim možeš naći lieka; ali priepor i liek mora biti istinit. Neka nitko ne rekne, da je s ovimi priepori kao i s inimi nezgodami u državi, za koje ne samo da znamo, nego koje poznavamo temeljito, pomoć im želimo, a ne možemo; n. p. slabo novčane stanje. Ova prispodoba ne valja za to, što je takovo novčano stanje posljedica zla gospodarstva ili nezgode državne. Nije narodnost glavnica što se tako lahko gubi glede na narod, nego je ona glavnica kojoj je narod sam svoj vjerovnik i dužnik; narodnost je u pregla naroda glavnica koja se uz veće trošenje većma umnoža. Tomu svjedoči današnja poviest. Istina je žalostna, da pojedinci zamieniv ovu svoju glavnicu za tudju, propadoše i mnogu štetu svojemu narodu počiniše; nu inorodna plemena vraćaju nehotice nove glavnice radi načela ravnotežja. Razlika je još većma u samih stvarih, prem da im je u državi važnost nalična.

Glavni je uvjet, kanimo li svoje prieporne točke izjednačiti, da to sami što više možemo, bez tudjega upliva činimo; bez toga ne nadajmo se uspjehu.

Iza ovoga, što moradoh reći, nije težko o navedenoj priepornoj točki glede Krešimireve i Dušanove carevine izaći na čistac, i to jur s toga, što nije izgleda, da ćemo skoro doći u takovo stanje; jer ako se kneževina i poveća, ili nastale nove kneževine: to jošt nije Dušanova carevina. To je jedno; a drugo je, da je kralj Trojedne Kraljevine car Austrijski. Okanimo se daklje priepora što ga nije, i bojazni, što jê nije; okanimo se sanjarije.

Sada okrenimo drugo lice, t. j. sjetimo se na stanje naše današnje, ne spominjuć ga dalje, pa se zapitajmo: smije li u sadanje vrieme, uz ove tegobe i zapreke, toli očevidne, pomisliti Hrvat ili Srbin na hegemonstvo, t. j. na prvenstvo takovo, kakovim bi mogao jedan drugomu smetati u vršenju narodnih, ili političnih ili državnih prâva.

Uz ovo valja se sjetiti što njeki vele, a dokazat ne mogu da su naime u Trojednoj Kraljevini Srbi pod Hrvati, a u bivšoj Vojvodini Hrvati bili pod Srbi. Za pojedine slučaje ne odgovara nitko nego pojedinac; zakona nije, kojim bi se vriedjalo ičije pravo u obsegu Trojedne Kraljevine, uzev u ozir doklje i kud dopire zakon naš, izuzev daklje Krajinu i Dalmaciju.

Uzmogu li se sporazumjeti Hrvati i Srbi u narodnosti glede sadanjosti, i tim posredno glede budućnosti, nije sumnje bit će tako da bude jedan uz drugoga, a ne jedan pod drugim; ne može bo se pomisliti, da ne bi u dogovoru sjetio se svaki svojega prava i svojega držanstva.

Ne uzmogu li se sporazumjeti, ostaje njekoličini briga i zadaća, vriežiti narodnost obaju plemena nepovredno i uz ogromnu odgovornost.

VI.

Kad se jur povela rieč o prvenstvu, ogledimo uvjete, na kojih bi se imalo osnivati; o právu ne može biti ni govora, jer ga imaju i Hrvati i Srbi jednako.

Odvisnost Trojedne Kraljevine prema Avstriji uslied dvostranih ugovora, a kneževine Srbije prema Turskoj takodjer uslied ugovora, ne pobija ni najmanje zadaću ni jednoj ni drugoj. Poviest nam i tu kaže mnoge primjere. Mislim ovdje na prvenstvo narodno i političko; o državnom malo niže, ako i nije sumnje, da je ovo prvenstvo znatnije od prvih; ali svatko razumije, da ovdje može biti govora samo glede vriednosti prvenstva u državnom pravu, koje nije vazda izraženo i stvarnom silom.

Ako Crne Gore ne spominjem, tomu je uzrok njen sadanji polutanski položaj, neizražen právom, priznanim velevlastmi; to će ipak Crna Gora u izredno vrieme i izrednim putem steći, jer ona uz polutanski nepriznani položaj dosta dokazuje uvjêta, a i velevlasti ponjaju njezinu znamenitost zemljopisnu, kojoj je već do sada Evropa pomoć mogla, da nije priepora u medjah, koje ako se na koju godj stranu do móra nerazšire, Crnoj Gori ne može biti duga vjekovanja

Trojedna Kraljevina, kao i kneževina Srbija, osniva si prvenstvo na poviesti i na poviestnom pravu, uzev dakako obje, da su sada „reliquiae“ prema onomu što su bile, po većem obsegu i izvršenom zadaćom. Glede poviesti valjaju im dakle uvjeti jednako.

Glede sadanjosti nisu uvjeti posebice jednaki, nego su samo naliki; njekih u jedne, njekih u druge nejma; nu glede valjalosti svote su skoro sa svim jednake. Prodjimo ih redom.

K onomu, što gore napomenuh, da Hrvati u Austriji imaju, a Srbi u Austriji ne imaju, ne znam da li bi imao što dodat za dokaz prvenstva Trojedne Kraljevine. Ali ovakov sud bio bi bez obzira na pravednost i bez obzira na to, da sav naš narod ne živi u Austriji, pristran; na to pako ne smijemo nikada zaboravit, jer bi si tim otegoćivali zadaću, namieniv ju samo sebi; tim bi se morao uvriedit svaki našinac, ne živući u Austriji, jer bi mu odricali sposobnost i pravo radnje na narodnom polju. Otvorimo oči, i pazimo kolika je sveza i težnja izmedju Niemaca u Austriji i onih izvan Austrije.

Prvenstvo, ma i sama priednost, velika je rieč, mnogo zasiže, jer je svota pojedinih pojava, a pojedini pojav najčešće dolazi iz pojedinca čovjeka.

Znajući da govorimo o plemenu Hrvatskom i Srbskom, prvo bi morali znati, koliko je kojega na broju. U Austriji većina je plemena Hrvatskoga; nu uzev na oko oba plemena kao narod, većina je u plemena Srbskoga. Po broju je prvenstvo u Srbalja. Nu oto prvenstvo vriedilo bi kad bi svi Hrvati u jednu, a svi Srbi u drugu državu skupljeni bili, čega nije; za to broj ne odlučuje. U takvu stanju u kakvu smo, ne može ništa odlučiti broj, nego osim poviesti - ini uvjeti, kano ti znatniji položaj državni, zemljopisni, umna i stvarna sila u narodnoj obrazovanosti, poljodjelstvu, zanatstvu, obrtu, trgovini, putevih na kopnu, na riekah i moru, vojničtvo i pomorstvo, političko prijateljstvo vanjskih država, vlâda i narôda itd.

Po položaju državnom u Austriji pretežniji su Hrvati nego li Srbi; u Turskoj pako pretežniji su Srbi. Ovaj naliki položaj bit će danas sutra od neizmjerne koristi, bude li sporazuma glede iztočnoga pitanja, kao što ga biti mora i i kao što bi ga imala ponjati vlada Austrijska. Nu što ona sada još ne ponja, moramo ponjati mi, tè si ne otežívat nezrelim prvačenjem položaj i onako neugodan. Stigav jednom Hrvat i Srbin jednake djelokruge, razpršit će se pitanje o prvenstvu samo sobom, jer će uz jednaku zadaću jednako i prvačiti.

Po položaju zemljopisnom Hrvatsko pleme ide prvenstvo pred Srbskim; jedno radi položaja samoga, imajuć mora, dočim ga Srbsko nejma — Boka Kotorska broji se u Trojednu Kraljevinu; drugo radi položaja ogledom na susjede: Hrvatsko pleme medjaši samo na jednoj strani s divljačtvom Turskim, inače je opasano svigdje napredkom; Srbsko samo na jednoj strani medjaši sa napredkom, inače je opasano Turačtvom.

Po umnoj i stvarnoj sili. Hrvati u Austriji glede umne sile stoje bolje u svakoj struci; svjedoče tomu učevni zavodi, počev od pučke škole pa sve do osnovanih, nu jošt ne živih

zavoda „Akademije jugoslovjenske za znanosti i umjetnosti“ i „jugoslovjenskoga sveučilišta“. — Učiôna imamo razmjerno mnogo više; spomenimo, osim glavnih škola, gimnazije i sjemeništa. Naše su škole bolje uredjene i glede fonda i glede pedagogičkih sila i glede knjîga. Kolika je nevolja što pravoslavni stupi u sjemenište, navršiv samo 4 razreda gimnazijalna! — Tomu nije kriva nikako Trojedna Kraljevina, kao ni onomu, što obje crkve nisu ravnopravne glede svetkovanja blagdana, ćirilice itd.; prem da je u Sriemu ćirilica ne samo ravnopravna nego i vladajuća kod uprave. — Ali za to je Sriem „provincija“ i „dukat t. j. vojvodstvo“! „Zaključenija“ urodiše dobrim plodom.

Osim pučke obrazovanosti glede čitanja i pisanja odlikuje se Trojedna Kraljevina i u poljodjelstvu, obrtu, trgovini, putevih na kopnu i moru, jeste dakle naprednija.

Ali glede znamenitosti državno-pravne stoji Srbsko pleme kneževinom Srbijom i Crnom Gorom mnogo bolje nego li Hrvatsko; ova je znamenitost tim veća, što je Tursko carstvo na razpadanju.

Iz svega ovoga može se izvesti ova istina: u umnih silah prvenstvo ide Hrvate, u tvarnih Srbe. Nu ovo vriedi samo onda, ako se uzme sav naš narod; uzev ga pako glede toga što ga je u Austriji, onda ide u svem prvenstvo nas Hrvate; evo za što:

Mi Hrvati u Austriji imamo tvrdjega temelja državnomu životu i razvitku nego li Srbi; jer imamo svoje zemljište, svoju upravu, svoje škole, svoje namjestničtvo, svoj banski stol, svoj vrhovni sud, svoga bana, svoju dvorsku kancelariju, svoj sabor, svoja državna prava glede cjelovitosti zemlje i ustava, čega svega, žali Bože! Srbi kao svoga posebnoga ne imaju. Da li će oni ipak to sve skoro dobiti, čini mi se ne umije nitko pogodit. U nabrojenih je nam svim Hrvatom tvrdi temelj za obranu Hrvatstva, i reć bi temelj izključivoj Hrvatskoj budućnosti; a toga se moramo dotlje držati, dok nam Srbi uzmogu pomoći istimi ili barem naličnimi silami. — Da je ova razlika Srbom zazorna, to može razumjeti svatko, ali

kako Srbi misle mimoići sve ovo i bez nas što postignuti, taj je pojav do sada jošte ne protumačen.

Krivo čini svaki Hrvat, koj misli, da se nam Hrvatom ne treba obzirat na Srbe Ugarske, kneževinu Srbiju i Crnu Goru, koje obje, osobito Srbija ima svoja državna prava i sve ostalo što i Trojedna Kraljevina, pače nješto više, suzerensku samo odvisnost od Turske. Istina da i našinci njeki misle da je i Trojedna Kraljevina u takovom suzerenskom položaju prema Austriji; nu to nije, jer je razlika izmedj kneza i bana, njihovoga i našega državnoga prava itd. Čekamo kritički izradjeno državno pravo Trojedne Kraljevine prema Austriji, kakvono imaše biti po právu, a kakvono bijaše; kakvo li ima biti u buduće, to je zadaća budućih sabora.

Ako nas sve ovo ima kriepiti glede Trojedne Kraljevine, ne smijemo, kada bi državno-pravni položaj Srbije i Crne Gore bolji i jači bio nego li jeste, nikada zaboraviti na to, da su izvan Austrijske carevine i da izmedj njih i nas nejma ine sveze do narodne i nješto književne. Prvi posao mora nam daklje biti pobliže ogledati odnošaje izmedj Hrvâta i Srba u Austriji živućih.

Da su oti odnošaji do sada vrlo slabi, tomu je glavna krivnja ona slaba sveza, što kao posljedica ili namjera vladajuće politike naš narod drži na petero politički razciepan u Hrvatskoj i Slavoniji, u Krajini, u Dalmaciji, u Ugarskoj, i u Istri. Posljedice ovoga petorstva ćutimo tako jako, da ih ovdje spominjati ne treba.

Vraćajuć se na načelo prije spomenuto, kako nas većina drži za pravni temelj Trojednu Kraljevinu, mora svaki koj ponja i hoće sreću naroda našega u Austriji, priznati, da se na tom temelju sbilja može dalje graditi i razvijati sve što se hoće krieposti i slave za naš narod. To se može tim lasnije, što je to i Nj. V. sám kralj u kralj. odpisu od 8. studena 1861 očito spomenuo.

Znamo da ova misao „Trojedna Kraljevina kao temelj“ nalazi odpora u braće Srba Austrijskih: nu nadamo se sporazumu i od ote strane. Tko uz ovu misao ne bi mogao pristati, morao bi naći inoga temelja, kojim bi se Trojedna

Kraljevina ili sa svim minula ili barem od česti obišla. Znam da ako se ja takovomu temelju dosjetiti ne mogu, dosjetiti će se drugi; za to bi trebalo da se iznose na vidjelo mnienja o tom, podkriepljena barem pravnimi razlozi, što ih u dosadanjih priedlozih ne mogoh naći.

Ako si mi Hrvati i Srbi ne kanimo sami zatvorit oči ili satvorit novih neprilika i zaprêka, moramo priznat, da dosadanja radnja glede narodne sloge i jedinstva slabo mogaše uroditi; tapasmo bo u tmini, ne obziruć se na minulost. Nije davno, sjetismo se tomu te traži Hrvat, traži Srbin, nadjosmo nješto temelja i uhvatismo se ga svaki s ogledom samo na se; tu je razlog za što morasmo zapeti. Sabor istom ukaza da se dalje ne može, a Srbska zaključenja nam otvoriše oči. K tomu nastadoše smetnje u Srbiji, Crnoj Gori i Hercegovini, zamamiše oči na se, osvjedočiv nas do skoro, da su i tu nade slabe; drugako ne mogaše ni biti.

Nitko nam ne smije zamjeriti, što Hrvati i Srbi Austrijski nikada ne mogu svrći s pameti, da ima našega naroda u Turskoj, tè da bi se moglo slučiti da bi danas sutra u kakov takov odnošaj mi mogli s njimi stupiti; Niemci Austrijski kažu nam svaki dan primjer istovjetan. Um i zakonitost ipak nam nalaže, obazrieti se najprije na ono što je najbliže, spominjući se nad sve, da sva zakonitost, najpravnija i najpravednija mnogo ne vriedi, ako nije osnovana na političkom t. j. právnom kakovom temelju.

Za to današnje stanje odvisnosti naše državno-pravne prema Austriji, izraženo u zajedničkom vladaru, kadno ni dvojedna kraljevina nije cjelovita, kamo li trojedna; kadno vojvodini nije ni traga, a s ostalimi državami našega naroda jedva smo u svezi književnoj, kamo li političkoj ili državnoj: prvo je pitanje, što da smislimo za prvi mah

1. glede Trojedne Kraljevine,
2. glede Vojvodine, i
3. glede slučaja što bi mogao nastati iz istočnoga pitanja.

VII.

Glede Trojedne Kraljevine izrazio je i naznačio sabor put, kojim poći; tražiti naime neposredno od Nj. Veličanstva cjelovitost zemljišta*) Trojedne Kraljevine, priznanu i najnovijim kr. odpisom od 8. studena 1862 i cjelovitost ustava, bez kojega bi bila cjelovitost zemljišta velika nam neprilika.

Svakoga prijatelja pravde i pravednosti moralo je zaboljeti u rečenom kr. odpisu (koj cjelokupnost zemljišta Trojednoj Kraljevini riečmi priznaje a činom ne priznaje), što se u njem piše o Krajini i o Dalmaciji, i što tražeć od Trojedne Kraljevine, da bez znanja i dozvolje Trojedne Kraljevine cjelovite prizna saborom potrebu odstupiti od temeljnih onih prâva, na kojih se osniva Trojedna Kraljevina, a prigrliti temelje nove, stvorene bez Trojedne Kraljevine, u koje ova ne smije dirati. Sabor, videći žalostan primjer na našoj braći u Turskoj, kako je težko steći izgubljena prava bila ona igubljena svojom voljom, kao što se od nas traži, ili silom kao u Turskoj; a ne znajući kakvimi će načeli osrednja vlada, prema kojoj on bijaše u neizviestnu stanju — posredstvom neizviestnoga djelokruga posredujuće bivše dvorske oblasti — dokazivati saboru potrebu, da se žrtvuju prava temeljna, stvorena i posvećena zakonitim putem, novim pravom, stvorenim jednostrano: sabor osloniv se na to i na ine razloge, izražene u svojoj adresi — mogaše se nadati; da mu poslovanje nije propalo, te se i razstao s nádom u bolju budućnost, uvjeren da će budući sabor imati priliku jasnije dokazati da li bi bio željeni put po našu Kraljevinu i po Nj. Veličansto spasonosan; tè da će iz tristagodišnje poviesti povaditi dokaze na kojih se osniva stanje javnoga mnienja, koje-no nepobitno javlja, za što sabor moraše udariti poznatim putem, i da bi se težko dokazalo, kako bi i priznane faktične zajednice uz ne priznana naša prava, išta mogle pomoći carevini. — Nu o tom niže.

---

*) K cjelovitoj Trojednoj Kraljevini broji se još Medjumurje, Istra do Raše, Kvarnerski otoci i Turska Hrvatska (Krajina) u svoje vrieme.

Vrlo je vjerojatno da sadanji stalež carevine ovakovati dugo ne može; promienio se taj stalež danas il sutra, svakako razmišljaju, kojim je do toga, da li će Trojedna Kraljevina imati upliva kod promjene, da li ne će može biti bezposličke čekati nove diplome, patente i ministarstva. Ako je to do sada bivati moralo s nestašice zastupnika našega uz kralja, to ne može bivati od sada kada imamo kancelara, kojemu uz veliku odgovornost u odlučno vrieme nastaje velika zadaća i kojega osrednja vlada ne će moći mimoići, ima li se stvoriti temeljna diploma koja bi mogla zadovoljiti većinu carevine. Narod bez sabora Trojedna Kraljevina ne može ništa odlučiti. Prem da to priznaju svi, ipak njeki našinci misle, da bi, zametnuv diplomu i patent, najbolje uredila se carevina načelom federacije. Kojim načinom bi se na to imalo misliti, nekmo li kako bi se to imalo oživotvoriti, o tom nitko do sada ne reče ništa. Bojeći se ja, da nisam pravo shvatio načelo federacije, ne uhvam se o tom ni progovoriti; jedino što zahtievati moram od svakoga, koj federaciju bila kakva preporuča jest, da ne zaboravi navest način kojim bi se moglo naći jamstvo, opetujem način jamstva, kojim bi se Trojedna Kraljevina ogradila proti krivim posljedicam, mogućim iza može biti nemožne ili iza inako na svom mjestu tumačene federacije. Čini mi se u ostalom da je federacija po njeke kraljevine ili pokrajine Avstrijske isto takov jednostran način kao što je diplom ili patent.

Austrija se ne može urediti

1. samovlastju, nit vladarevom nit vladinom;

2. jednostranim dogovaranjem ili obzirom samo jedne kraljevine, pa bilo upravo Ugarske;

3. bez obzira na poviestni razvitak pojedinih kraljevîna i zemâlja; daklje dosljedno

4. bez obzira na narode po svih kraljevinah i zemljah.

Uz ovo se prislanja, hoćete li kao načelo ili axiom, ovo: doklje godj ne bude ravnopravnosti za sve narode u carevini, ne može biti mira načelu narodnosti; jer ma i bila u iztočnoj polovici carevine ravnopravnost u svem izrečena i izvedena, a to je jošte dosta daleko, naša je narodnost uviek u

opasnosti ili barem u borbi takovoj, koja bi morala bitno djelovati ua sudbinu našu. I to bez obzira na državna prava.

Osim svega ovoga nastaje pitanje: bi li bilo političmo — kad bi bilo izgleda kao što nije, da će il vlada, il Niemci il Magjari naša práva štovati, tè kad bi mi mogli dati pravac carevini — bi li bilo političmo, vjerovati sjegurnu uspjehu?

Kako sada Austrija stoji, nije izgleda. Da, nije izgleda jošt za koju godinu; to izpoviedaju i moraju izpoviedati koji znaju kako politička načela dozrievaju, osobito kad im se protivi vlada i s njom može biti većina carevine.

Može li daklje Trojedna Kraljevina u ovoj neizviestnosti obćoj i u ovoj nevjerojatnosti uspjeha sada već predlagati federaciju, i tim dirati toli bitno u temeljna svoja prava? — Ne može.

VIII.

Glede Vojvodine valja prije svega pogledati u poviest, koja u Srbskih poveljah svjedoči, da Srbi imaju pravo na zemljište; da li na takovo kakovo oni zahtievaju, o tom stoji pravda. Srbi imaše zemljište svoje u Vojvodini od 1849 do 1861; sada ga nejmaju, no traže svom silom znajući da bez zemljišta nije jamstva ni narodnosti, kamo li političkomu životu.

Znamo, da su s Vojvodinom troje muke, za to je i s troje ruke težko ustanoviti Vojvodinu, kao što je i Trojednu Kraljevinu s ogledom na Vojvodinu, jer nam se radi o cjelovitosti. Ote tri muke po Vojvodinu jesu: Beč, Pešta i Trojedna Kraljevina, isto tako po Trojednu Kraljevinu: Beč, Pešta i Vojvodina.

Kad bi bilo do samoga i to jasnijega prava nego li jeste, ne bi bilo zapreke ni u Beču ni u Pešti; ali ostaje Trojedna Kraljevina, treća zapreka proti Vojvodini ili obratno Vojvodina proti Trojednoj Kraljevini, glede posebne cjelovitosti. Lahko bi bilo, kad bi se moglo reći glede zajedničke cjelovitosti, na koju moramo doći ili prije ili kasnije, za što, dokazati ću, prem da to svi znamo, i što bi bio sabor morao izreći da bude potrajao i da bude došlo pitanje o

Vojvodini do pretresa, i jer bi to bio najlagji i najbolji način izaći iz ove zadjevice, ako i scienim da bi bio zazoran mnogomu Srbinu.

Srbske su želje za Vojvodinom u načelu pravedne ne samo po pravu narodnom nego i po poviestnom; ali glede cjelokupnosti Trojedne Kraljevine upravo su neizvedive.

Vratimo se najprije na poviest.

Ako se iz nje i ne može jasno dokazati, da Srbi nisu imali svojega posebnoga zemljišta, Vojvodine, to se ne može tajiti, da je nisu imali zadnje dobe. Pa da je i nisu imali, ne može se dokazati, da je ne će imati. Nu kako je Vojvodina postala, tako je i prestala, bez obzira na pravo t. j. neustavnim načinom, kakono će biti vazda dok joj se ne nadje temelj ustavan. U Beču od prilike misli se tako, priznavajuć čas da treba, čas da ne treba Vojvodine, ravnajući se vazda po nuždi, i samo tada po pravu kad nije druga. Poviest o Vojvodini jest puna nauke za nas. — U Pešti niječu sa svim ne samo pravo, nego i mogućnost Vojvodini, kao što i Trojednoj Kraljevini, obećavajuć kad je nužda riečjom sve, a činom ili saborom ništa. Branećim postupke Peštanske, da se moramo obzirat na okolnosti, s kojih Ugarska ne može pristati na načelo narodnosti, liepa je prilika sravnit Peštu s Bečom, koj držeć se istih načêla prema ukupnoj carevini, radi upravo tako, pobudjujuć sumnju proti sebi; samo što ima Pešta za se načelo ustavnosti, kakve takve, a Beč nikakve. Odatlje nastaje nam prilika, osvjedočit se o tom, da se samo od sebe imamo nadati čemu.

Ne mogu pomisliti na Vojvodinu, da ne naidjem na prieporne točke, koje bi mogle biti upravo spojne. Beču je svejedno: Bačka, Banat, Sriem; Ugarskoj je takodjer lasno za Sriem, al nije za Bačku i Banat; nam je težko za Sriem, ali Bačka i Banat? Da vidimo. Nu, najprije o Sriemu, jer se nas tiče. Za čudo je pojav minuloga sabora, gdjeno njeka strana htjede silom Vojvodinu (govorim o Hrvatih) pomoć uzkriesiti predbacivajuć vazda protivnoj stranci, da bi ova Sriem žrtvovala Ugarskoj, kao što je tobože i Medjumurje. Ova dva čina vrlo su znatna, i jer da su tobože zagonetka

trebalo bi ih razjasnit, u što ja ne pačam. Dok nas je takovih, nije čudo da se je sbilo, što se je sbilo; nauka je svakako prividna, što ju izvadjaše ostali sviet, da u nas ima nesamostalnoga rodoljubja, kojemu je glavni uvjet za budućnost ili unija ili zajednica; rekoh nauka prividna, jer će budući sabor sigurno dokazat, da umije radit više za svoje, nego li za ikoga inoga. Ja izvadjam ovo, ni odkuda, nego samo iz sravnjivanja kakov duh vladaše početkom, a kakov dočetkom sabora.

Sriem je prieporna točka izmedj Trojedne Kraljevine i Vojvodine radi toga, što Srbi tvrde da Sriem patri Vojvodini, i da uz zaključke Karlovačke Trojedna Kraljevina ne gubi Sriema. Mi naprotiv tvrdimo, da je Sriem cjeloviti diel Trojedne Kraljevine, kao što je dr. Frane Rački u Pozoru 1861. god. br. 133—136, tè 173 dokazao, a njegovih dokaza nitko pobio nije; i da Sriema Vojvodini ne damo, osim uz uvjete što u člancih sabora 1848.: VII., XI., b. 11.; XVI. a, b; XIX., 2, 4; XX. 2, b; 3, a; XXIV.; XXVI. I. 15, b; XXXII. 11, kojimi, potvrdjenimi ili nepotvrdjenimi, mogla bi se Vojvodini, ali ne onolikoj i onakovoj Bachom osnovanoj, osigurati život ne samo Trojednom Kraljevinom, bez koje Vojvodina sa Sriemom pravno oživjeti ne može, nego velimo, uz uvjet prvi onaj, ako se združi Vojvodina s Trojednom Kraljevinom u jednom saboru, jednoj upravi, jednom banu-vojvodi, kancelariji itd.

Rekoh, da će mnogi Srbin na ovaj predlog zazrti; ja to vjerujem i ponjam, jer znam da se na ovaj način ruši mačta, koja obuze mnogoga Srbina o avtonomiji, kojoj ne može biti u Vojvodini osamljenoj nego kratka vieka. Neka viču na me braća Srbska „anatema!“ kojim je ovo zazor i sramota; gledeći ja i prevrćući u svom umu i razumu pitanje, kako bi se Vojvodina sbilja mogla uzkriesiti, uvjek i uvjek dolazim na ovo dvoje:

1. Trojedna Kraljevina ne će nikada dati Sriema u onaj polutanski život, koj bi mu nastao iz Karlovačkih zaključaka; da bude sabor uzeo pretresivati to pitanje, o istinitosti ovih

riečij bio bi se osvjedočio sav sviet; u tom daklje molim neka se ne vara nitko, kao ni u tom da

2. Srbi na Vojvodinu bez Sriema mogu jedva pomisliti.

Stoji li ovo dvoje naravna je posljedica razpra, bez koje bi mogli proći da su Srbi ponjali svoju zadaću. Može li se Vojvodina proći bez Sriema, onda je izlišno duljiti govor o tom.

Radi glavnoga načela u politici, radi kojega se sdružuju narodi i države t. j. radi načela koristnosti nastaje pitanje: ne bi li bilo štetno da se združi Vojvodina s Trojednom Kraljevinom, da kako uz uvjete? Osvjedočen sam, da se tu na štetu, ma tko i navalice i htio, misliti ne može; nego na što se mislit mora jeste zazor dvoj, jedan što je uslied zloga udesa u Hrvatskom i Srbskom plemenu, a drugi obični kod svakoga druženja. Recimo da toga zazora ima sbilja, nastaje pitanje: ima li stâti i trajati nadalje? Tè ako ne ima stâti i trajati, kojim boljim i prečim načinom može ga nestati, nego li upravo ovim u zajednici narodnoga, političkoga i državnoga života. Jošt valja dodati, da bi zazor mogao stojati glede prvenstva, kao naravne posljedice, t. j. glede upliva na ostali naš narod izvan Austrije; nu taj ako li bi imao trajati, što ne mislim da treba, trajao bi i onako bez zajednice.

„Upravo radi toga prvenstva eno Srbi Austrijski gledaju na Beograd". — Ovo potvaranje, jer nije drugo, kad bi ga i bilo, jeste bez temelja kao što je i u njekih Austrijskih Niemaca, koji jednim okom gledaju u Frankfurt. Ako bi onomu bilo temelja, to ne može biti krivnje nigdje nego u Austriji, koja da je i dok je, kakova mora biti, ne znam čim bi mogla zaostajati za Beogradom; misao na Dušanovu carevinu za sada je tolika mačta, kolika je ona o jugoslavenskoj carevini.

Ako nije štetno po Vojvodinu sdružiti se s Trojednom Kraljevinom, zaliho bi bilo dokazivati korist, koja bi sliedila odatlje, osobito u pogledu državnom prema Austriji, prema Ugarskoj, prema Srbiji i ostalomu narodu našemu.

Znam da će se iztaknuti koj od Hrvâta il od Srba, koj će dokazivati štete, možne i nemožne, što bi mogle snaći il jedne il druge; nu znam i to da su sve ote štete izmišljotine, da ne vriede razgovora, prem da ću može biti morati odgovarat i uzbijat ih. Svakako znam o njih u napried, da će biti osnovane na onoj nesreći našoj, koja veli da smo dva naroda. Tko je junak i ujedno prijatelj naroda, neka izadje.

I mogao bi za ista jednim, ali samo ciglim jednim, i to prividnim razlogom pobiti što ja tvrdim: da se tomu naime hoće privolja Beča i Pešte.

Važnost toga razloga uvidjam i ja; koliko mogu suditi, Beču bi to bilo i nebilo po volji; nu bez privolje Trojedne Kraljevine ne može ni Beč dati Sriema pravno nikomu; a bez prava kao što njeki misle, ne ima stalne Vojvodine. Kani li Beč oživjeti Vojvodinu, što po prilici kani da zadobije lahko ono što Magjari neumješe jošte laglje, to će on moći jedino privoljom sabora našega i Ugarskoga. Ruka ruku mije.

„Može li, smije li Trojedna Kraljevina tim načinom pomagati komadanje Ugarske?“

Na ovo tobože zanjkasto pitanje vrlo je lasno odgovoriti. Podupre li naš sabor želje Srbske, ako su one sbilja tako pravedne kao što oni tvrde glede Vojvodine, to on tim ni malo ne dira u cjelokupnost Ugarske, jer naš sabor ne može kaniti bez Ugarskoga sabora ništa ino, nego samo opomenuti Beč i Peštu da izplate dug, Srbljem kao što vele pismeno ujamčen. U način, kako bi se to imalo postići, neznam da li će naš sabor ogledom na cjelovitost zemljištnu Tvojedne Kraljevine, htjeti se upustiti, nego moći će priznati samo u načelu, da je pitanje o Srbskoj Vojvodini, jer se i nas tiče, toliko znatno i zrelo, da se više mimoići ne može.

„Ima li naš sabor na to pravo?“ Ima i ne ima.

Ima — ako se iz poviesti točno dokaže ona istina: da nije bilo izrednoga napora Srbskoga, ali i Hrvatskoga, Turčin bi može biti još i danas bio gospodar Bačke i Banata; prije bi se svakako moralo riešiti pitanje, koliko jè bilo našega upliva u tom oslobadjanju Bačke i Banata od Turčina, jer da ga je bilo, to ne taje naši zajednički protivnici, samo nam

niječu znatnost pomoći, prisvajajuć sebi sav uspjeh Beč i Ugarska. Tko ne bi znao ili ne bi htio znati da su Hrvati po Bačkoj i Banatu takodjer svoju krvcu lili, toga sjećamo da ime „Banat“ t. j, banovina nije prazno ime.

Što se pako tiče cjelokupnosti Ugarskoga zemljišta, o tom naš sabor odlučivati práva ne može imati, jer bi odatlje i drugi izvaljati mogli pravo na komadanje zemljišta Trojedne Kraljevine.

Razumieva se samo sobom, da Trojedna Kraljevina može podupirat Srbe glede Vojvodine kod Ugarskoga sabora istom onda, kada stupi s ovim u dogovor radi saveza Trojedne Kraljevine s Ugarskom.

„Ali ni Ugarska ne će pristati da Vojvodina oživi.“ U tom sudu još nije razloga, da Srbi odustanu od svoga prava, ako li sbilja misle da ga imaju, ili ako su osvjedočeni, da će pomoć budućnosti svojoj, kada naruše cjelovitost Ugarske bez Ugarskoga sabora, kao što se sada radi. Znamo da Ugarska ne će pristati na savez Vojvodine s Trojednom Kraljevinom kano ni na samostalnu Vojvodinu; nu znamo i to, da će budući Ugarski sabor svakako na njèšto pristati morati; na što? Toga za sada ne zna nitko.

Uzevši sve ove tegobe na oko, pitajmo, hoće li okljevati braća Srbi, tè uvaživ svoje priedloge Karlovačke i ovaj priedlog, koj jedini vodi na čistinu, i svrnuv okom na Ugarsku, tè iza zrela promatranja udariti inim putem ili odustati od težke namjere?

Ovdje mi je još nješto spomenuti. Rekoh da Vojvodine bez pomoći Trojedne Kraljevine neima. Neka se na ovo nitko ne srdi, ako se i čini kao da Hrvati kane djelovati proti Vojvodini. Nehotice moramo se sjetiti godine 1848., kadno Hrvati veći diel provincijalnoga Sriema odstupiše Vojvodini uz uvjet, izražen u čl. VII. sabora našega „da Trojedna Kraljevina ova u tiesni političnì, na temelju slobodne i savršene jednakosti osnovani, Vojvodinu Srbsku s Trojednom Kraljevinom u jedno čvrsto državno tielo stapljajući savez stupivši, i Srbske želje i zahtievanja, naime potvrdjenje Vojvodine Srbske iz Sriema s granicom .... sastojeće, potvrdjenje patri-

jarhe i vojvode, priznanje nezavisnosti .... i ostala iskanja njena za svoje želje prizna .... savez ovaj Trojedne Kraljevine sa Vojvodinom Srbskom .... prima, sve želje naroda za svoje sobstvene priznaje, čega radi će ih kod prestola Njeg. Veličanstva .... podupirati i u život uvesti truditi se ....“; što je sabor isti čl. XI. 6, 11; XVI. a); XIX. 2. 4; XX. 2, b); 3, a) sbilja učinio. Pa svi znamo kako je bilo. Drugi put na istu štetu ne može nas ni zvati ljubav bratinska.

„To li je daklje bratstvo Hrvatsko“. Jest, iskreno bratstvo; i to sbog toga, jer iskreno javljamo, da nismo voljni Sriem gubiti slaboj Vojvodini za ljubav, kao što bi bila samostalna, i koju bi kano onomad prvi vjetrić nenadani odpuhnuti mogao. Ruku na dušu, braćo Srbi, Vojvodina, pravna Vojvodina t. j. Ugarskom priznana bila bi u savezu s Trojednom Kraljevinom jača.

„Nije narod srbski kriv, što se Vojvodina ne sdruži onda s Trojednom Kraljevinom.“ — Nije, to znamo mi svi dobro; ali da se opet na ovo izvrgne, bili bi mi Hrvati sami krivi. Odbor je bio čl. VII. god 1848. imenovan „koj će po primjeru Srbskog u 5. točki pomenutog zapisnika od Srbskoga naroda izaslanog odbora, ustav medjusobnih zajedničkih odnošenja Vojvodine pram Trojednoj Kraljevini izraditi i saboru ovomu (t. j. Trojedne Kraljevine) za odobrenje podnieti.“ — Nu valjda nam ne će Hrabovski kakov zapriečiti dogovaranje, i to za to, jer ne mislim, da će naš sabor prije dogovora ili bez dogovora ustupiti Sriem. Ne htjevši razmatrati kako će Ugarska, s kojega li gledišta otimati se i braniti svoja prava proti Srbskim pravom, budi mi dozvoljeno samo s jedne strane natuknuti težki stalež u kom je Ugarska iza zadnjega sabora sama svojom krivnjom. Priznavajuć ja da cienim onu dosljednost što ju Magjari izvode, kad bi priznali Srbsku Vojvodinu kao takovu, da bi dosljedno i inim narodom u Ugarskoj isto što toliko vriednoga priznati morali. Nu upravo tim pobijaju oni samo za čas zahtjeve razlikim narodom. Njihov je sabor u tom, što htjevši nješto narodnostim zadovoljiti, a nije u ničem, počinio ono što se zove politička pogreška, a to je gore nego li politička nepravda, jer su ovu mogli sa-

kriti na stoteri način. Da će se tim njetko drugi vrlo okoristiti o tom nije sumnje, samo kada uztreba; prem da se i ovaj može prevariti u uspjehu.

Da sviet ne mienja svojih nazora, obično vodjen zavremenom koristju, Magjari bi i danas bili onako jaki kao štono bješe prije diplome. Nu jer to ne može biti, tó je i sviet promienio svoje nazore nješto na korist, a više na uštrb Magjarom. Ne treba posizat izvan carevine. Magjari pozivljuć se na svoja prava, izključivo Magjarska i Magjarštini prijatna zaboraviše, hiteć spasit samo ovu, da medju onimi pravi nije nijednoga koje bi narodu ma kojemu u Ugarskoj braniti moglo i smjelo, brinuti se o svoju narodnost. Svatko uvidja da toga ne mogaše učiniti. Ona hitnja osvećuje se Magjarštini, jer joj zakrčuje put. Srbi, Rumunji, Slovaci i Rusi dokazuju, za sada jošte slabo, ali ipak dokazuju koliko su pristrano pojmili Magjari državstva svoja o krunu sv. Stjepana, izvadjaju bo iz corpus-jurisa, do sada samo Magjarštinom tumačenoga, da u njem ima prava za svaku narodnost. — Neprilike što mogu s ovih narodnostij po Magjare nastati, ne marim dalje navadjati; jedino mi je žao da su Magjari dali izviti si iz šaka one razloge, kojimi su mogli oni slobodu ciele Ungarije spasiti, a narodnosti nijedne ne uvriediti; da će kojom sgodom oni opet one razloge pravednijom rukom shvatiti, to se nadam od njihove političke vještine i od nevještine njihovih i naših protivnika, koji su slabo vikli razlogom uma vladati, ili razlogom prava uzdržavati.

Da se daklje od ove strane Vojvodini nadati nije, to je jasno kano sunce.

Da se joj nije nadati niti od strane Trojedne Kraljevine, može se izvesti iz onoga što gore navedoh; ostaje treće.

„Ako je Vojvodina na vrbi svirala, to su Krajina s Dalmacijom za Trojednu Kraljevinu dvie svirale. Vojvodini i ne treba Trojedne Kraljevine, da oživi. Znadu oni u Beču, da je solidarnost naša ili prividna ili površna, pa se ote igračke ne plaše; il je osbiljna, pá oni ponjaju da bi im mogla smetati — eto ti razloga da ćemo dobit Vojvodinu, danas il sutra, kolika je i bila itd." Ovakomu novinarskomu politizovanju

ne smijem prigovorit ništa. Komu je u tom razloga il utjehe, neka ga, otrieznit će se.

Razumieva se samo sobom da bi to moglo biti. Kao što mislim, da se takovoj Vojvodini ne bi radovao nitko, tako mislim, da bi u takovu slučaju ipak pala krivnja na Vojvodjane, i nehotice. Tim bi se našoj zadaći zadala nova rana, to zna svatko, osobito čitavši što su novine piskarale: „Samo neka nam dadu Vojvodinu, mi ju primamo od svakoga, i uz uvjete Trojednoj Kraljevini protivne“ — dà nije davno, čitasmo brošuricu, u kojoj bez i jednoga ogleda na Trojednu Kraljevinu, da i ne spominjuć je jednom rieči zahtieva (g. T—) „Naše Vojvodstvo, naš kongres, našu kancelariju pa u rajhsrat.“ — Ako se na ovaj način pomaže našoj zajedničkoj sreći, u ime Božje! Iza oktroiranja takvoga znamo čemu se ima nadati i Trojedna Kraljevina i Vojvodina.

Ne scienim da treba duljit govor o načinu kako bi se ovo pitanje moglo riešit povoljno, jer se to uz današnje okolnosti ne može nikako; stojimo bo danas inako nego li prije dvie godine dana.

IX.

Glede trećega t. j. iztočnoga pitanja, ako li bude Turska nutarnjom ili vanjskom silom prinudjena, izgubit Bosnu, ili Tursku Hrvatsku ili Hercegovinu, ili dvie il sve ove pokrajine, mogli bi se zadesit ovi slučaji, ne izključiv dakako inih nepredvidljivih:

ili bi kneževina Srbija ili Crna Gora dobila koju pokrajinu, ili čest koju;

ili Austrija, ili sve tri;

ili bi se ove pokrajine pretvorile u jednu, ili dvie, ili tri kneževine, poput Srbije, ili Crne Gore, ili kako inako.

Prva dva slučaja nastala bi iza posredovanja Evropejskih velevlastij na korist raje, bez kojega posredovanja iztočno pitanje riešit se ne može nikako, žali Bože.*) Nije

*) Bez pačanja velevlastij diplomacijom ne može se danas riešit ni jedno pitanje na svietu. Pačanje ovo danas je nova velevlast i strašilo

sumnje da bi narod bio zadovoljan samo da se izbavi izpod Turačtva, prem da u nas mnogi misle, da bi po raju bolje bilo ostati pod Turčinom, nego li spasti pod Austriju. Osim toga što Austrija Trojednom Kraljevinom ima právo na Tursku Hrvatsku, i dalje Vrbasa, takovo je umovanje krupna šala. Dakako, kad bi se tamo imao uvesti sadašnji Krajiški ustav, ili njemu spodoban, to im čovjek ne može željeti, da Tursku vladu zamiene Krajiškom.

Najvjerojatnije čini se, da bi diplomacija, spadne li sudbina raje u njezine ruke, privoljela na kneževine suzerenske; jedno za to da ne osili Srbija ili Crna Gora; drugo što bi uz sadanji položaj Austrije težko joj ustila ikoja velevlast povećivanje, osim Turske, u nadi da opet otme ili iz harnosti; treće, Austrija se ne samo nije brinula za ove pokrajine, nego im se, Bog znao za što, pokazivala u novije vrieme neprijazna. Naša kancelarija mogla bi, ako ju uzslušaju, bolje nego li sabor svojom javnostju, mnogo zla izpraviti, pokazav kojim putem da okrene ministar vanjskih posala politiku prema Turskoj i kako da djelatnost konzularsku dokaže. Konzuli su skoro sam našinac, a uspjeha im ne vidiš očiviesta, dočim se konzuli inih vlada, kojim ne može biti do raje toliko, koliko bi moralo biti Austriji, za raju brinu kao što to dokazuju viesti barem novinarske. Nehajstvo, pače dokaz krive politike jest priedlog bivšega njekoga ministra u Beču, kojemu bijaše palo na um svjetovati otce Franjevce Bosanske, da za što ne bi u učione uveli oni Njemačke knjige mjesto Hrvatskih.

Vrlo je znatno ali nepojmljivo, što od naroda našega zahtievaju neka bi on priznao zajednicu u vanjskih poslovih Austrijskih; a upravo ovi zahtjevatelji ne priznavaju ničim, da ima Trojedna Kraljevina ikakve zajednice s našim narodom po Turskoj. Ima li to dokazat ona okolnost, da po Turskoj ima Austrijskih konzula, to molimo, pače imamo pravo za-

---

za sav sviet. Po sadanjih uspjesih čini se da je svakako od veće nesreće po narode, nego li sreće po vlade, koje tim kane držati se u spregu, nazvanom ravnotežje. Diplomacija jer ne razumieva ništa više ob iztočnom pitanju, nego li nas koj, mora smetati s toga nepoznavanja svoga; koliko tim stvar trpi, osjećamo.

htievat, neka nam se dokaže njihova djelatnost i uspjeh povoljan ote djelatnosti, pa je priznanje sigurno. Gole rieči i očito neprijateljstvo, ukazano toliko putij od strane Bečke vlade proti raji, to su razlozi naši i za nas.

Može biti kani ministarstvo vanjskih posala „zadaću Krajine“ ovršiti činom, kojemu ne treba nego žrtvovati nekoliko batalijuna Krajiških; činom kojemu ne treba puta utrti sporazumom bud kakovim; činom koj će, okrenuv jednim mahom svu dosadanju vanjsku politiku Austrije prema Turskoj dokazati, da je ova politika bolja nego li sve ostale diplomacije Evropejske; činom koj će, zaljuljav sada Tursku u san prijateljstva, ovu prenuti tim neugodnije iza sna; činom koj će nam pokazat, da se je ministarstvo vanjskih posala o nas više brinulo, nego li se nam u snu nadálo; činom koj će, kad Krajina ovrši svoju zadaću, najljepše nas osvjedočiti da smo jedan narod.

Na ova pitanja odgovorit će nam sa svim bliza budućnost, dirnulo se u iztočno pitanje ili ne dirnulo. Sa svim bliza rekoh za to, što to svaki vidi koj gleda otvorenima očima, i hoće spaziti, da se tu nješto učiniti mora. Tomu ne vjeruju samo oni, koji o našem narodu ni s ov kraj ni s on kraj Une, niti o Turskom carstvu ni pojma ne ponjaju, sudeć ipak, i tè kako odrešito. Ne mislim pako tim reći, da će se iztočno pitanje sa svim riešiti za koju godinu; da nije Evropa u tolikom i takvom neredu kao što jest, krivnjom onih vlada, koje bi silom rade baštiniti po koj komad Turske, da domaće griehe okaju, i nehajstvom narôda, koji dozvaljaju vladam griešit: iztočno pitanje izčezlo bi sbilja do skora.

Puklo kud puklo, iztočno pitanjo zateći će nas Hrvate i Srbe, jer osim liepih dokaza bratinske ljubavi, posvjedočenih ove godine, ruke su nam svezane i reć bi i usta začepljena badava svjetujućim. Koliko je Bečka vlada tomu kriva, toliko će i odgovarat, ako nikomu, svojoj sviesti; ne kajala se prekasno. Koliko smo mi sami tomu krivi, premalo hajuć za ono što u susjeda naziremo, viditi ćemo kako se u Turskoj što začme ozbiljnijega, nego li sadanja bezuspješna namaganja u Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji. Ova neuspješnost slabijće

slabi, jakijće jači. Hvala ipak Bogu, da se začelo, i prem da se čini da se ovaj prvi pokus bliži svojoj svrsi, ne mojmo zaboraviti, da na tom prvom pokusu ostati ne može; skrbi za to sama Turska. Do sada se moj strah, da bi naš narod u Turskoj mogao radi vjere zapriečiti se u djelovanju nije obistinio; bojao sam se da ne bude kakono bijaše za Miloša, kakono godine 1840., i kakono olomlani. Koliko uzmogu vjeru ne miešat u svoje posle, toliko će uspjeti.

Da je naša zadaća narodna do sada mnogomu jošte knjiga, zakovana devetorimi ključi, to je za sadanje vrieme po nas velika sramota; ne vriedi iztraživati tomu razloge; nu tri premučati ne mogu, jer protiču iz nizcienjenosti ili iz precienjenosti; evo ih:

Srbin će reći: Znamo za što nas braća Hrvati kume i zaklinju, da se odrečemo ciglo Srbskomu pravcu. Oni se boje za se; mogli bi ostati na cjedilu, ne sdruživ se ni s Ugarskom, niti s Bečom bliže; vide da nas Srba ima više; danas sutra sve je naše itd. Po lahko kume!

Hrvat će reći: To je podlost bez primjera! što tu treba Srbe nagovarati i voljkati im? I Bog! da ne imamo s njimi posla. Mi Hrvati ne bojimo se Srbstva. Tko će nam preoteti što je naše? Ako i steku Bosnu i Hercegovinu, neka! Morat će k nam. Môra ne imaju što bi soli iz njega za jedan prismok izparili, a bez slane vode ne ima države; itd. Po lahko kume!

Nepristrani tobože će reći: Ne imate pravo ni jedan ni drugi. Srbin je Srbin, Hrvat je Hrvat; najbolje će biti, ostani svaki za se; razlika je izmedj vas prevelika. Što se tiče medje, lahko za to; dotlje ćemo dozrievati, pa ćemo liepo i bez kavge odrediti čije je što, n. p. Hrvatu do Vrbasa, ili makar do rieke Bosnę, tu je i tako polovica; pa mirna vojska.

Lakome su u kume oči na pogaču, pa pogača i gotova ne bila. Onako govore dobričine ljudi, kojih je u nas i odviše, kojim je svaka prica sgadna, koji uz svu svoju dobru ćud, dok ne tegneš njihovštine, najvole gledati kroz prste. Razgovori su ovo jalovi, ali jer svakdanji, valja ih napomenut s dodatkom, da ako i jeste dobar znak što se narod ob

ovakovih stvarih razgovara, ipak bi bolje bilo razgovarat se ob onom što okolo nas biva temeljito, tako da zatajiš svako čustvo a vazda glediš samo obću korist. Ota je korist i mene ponukala, razmatrati što bi moglo nastati ako se Hrvatstvo bude razvijati samo o sebi, a Srbstvo samo o sebi; posljedica ovakovoga posebičanstva mora biti šteta. Zajednička svrha pazi zajedničku korist.

Žalostan primjer posebičanstva eno u Njemačkoga na-naroda; trideset i njekoliko država i državica; da sretna mi naroda s tolikimi posebnimi koristmi! gdje se Austrija i Prusija nateže za prvenstvo. Radi toga će kasno Njemački narod biti jedan narod u jednoj državi, kojega bi rieč u Europejskoj politici što vriedila.

Ako je izmedju pojedinih Slovjenskih naroda težko poznavanje radi davne razdružbe; a sadanje nedrugovanje radi razdaljenosti radi razlike težnje, političkih koristij, to narodnih to vladnih: to je dosadanjim različitim težnjam izmedj Hrvatstva i Srbstva razlog u nepojmljenoj zadaći.

Nu kao što u Italiji, ponješto i u Njemačkoj svaka razlikost u posebnih težnjah mora izčezavati s razloga što samo sloga t. j. prilagodjene posebne težnje, k jednoj velikoj zajedničkoj svrsi vodi, da se otmu propasti, tako i mi, Hrvati i Srbi moramo zadaću svoju ponjati, čustvovati i težiti da se obistini; ovom razpravom htjedoh pomoći kako bi pojam, čustvo i težnju naše narodnosti točnije označio, ujedinio i dokazao.

Potreba 2.

Jedan književni jezik.

Čovječemu družtvu najpreča je zadaća, ono što mu Višnji po prirodi kano biljeg nadživinske naravi pòdieli, razvijati tako, ba bude što više svakomu članu, a tim svemu ljudstvu na korist i na slavu.

Ova se zadaća može samo tim dokučiti ako je poslovanje sve zajedničko i osnovano njekim načinom, koj, ako i raznimi puti, svádja svih k istoj svrsi. — Oti razni puti jesu za sve čovječanstvo narodi, ili sto je isto, jezici, medju se razliki. Ota razlikost, prividna nam radi same sebe zapreka, jeste blagodat premudrosti Premogove; to će najposlje uvidjeti i oni, koji u svojoj slabosti, jer nadutosti, radi su izobrazit svojim jezikom što prije sav sviet, tè porušiv vječne zakone zakaniše nadmudriti Vjekovitoga.

Ljudska narav, ne buduća jednaka po božjoj promisli nit u pojedincih, niti u obiteljih, kamo li u plemenih ili ćak u narodih, do dana današnjega iza borbe to uma to tvari našla se je sada u raznolikosti svojoj na ovom stupnju obrazovanosti, koja nas danas nješto uresuje, nješto na novu radnju podtiče, kad se narod s narodom omjeri svojim narodnim bitkom t. j. plodom poviesti.

Sreća je velika po narod, koj je mogao spoznati čega mu treba; jošt je veća po narod, koj je spoznavši to latio se posla; a najveća je sreća po narod, koj tomu poslu i òdolje.

Ako je istina kao što se čini da jest, da je najbolja mjera narodnoj obrazovanosti sám narodni jezik svojim razvitkom i svojom dospjelostju: to je naš narod — govoreć o jeziku kako ga je sám narod izobrazio i kako ga imamo smatrat kao narodno djelo gotovo i kao pojav, kakov nam se nudi za nauku osbiljna t. j. pojav što se ga ima dirnuti znanstvenost: velju, naš je narod izvršio ovu svoju zadaću kano nijedan naš susjedni; jer ako i inim načinom, naš se je na-

rodni jezik razvio, utančio i usavršio da više ne može; ne ima bo naroda, koj bi se u tom našemu uzporediti mogao glede narodnih pjesama, pripoviestij, zagonetaka, prislovica, poslovica itd. I ini narodi, kao narodi bez knjige i književnosti, ne ùspješe dalje, pače ni dotlje.

Nu da je naš narodni jezik sto putij obrazovaniji nego li on jeste kao pučki govor, ne može biti premac obrazovanijemu susjednomu jeziku, dosljedno niti narod ne može biti premac obrazovanostim susjednih nam naroda, za kojimi kad bi naš narod zaostajao, bio bi im povod svojekrivan, da ga ovi svojom obrazovanostju zarobe.

Ovu strahotnu sudbinu, što bi mogla bila snaći naš narod, uvidjaše naši predji jur prije tisuću godîna, i uvidjaše kroz sve kasnije vieke, otimljući se i braneći od tudjega upliva koliko ponjahu i mogahu.

Blaga rosa Grčke i Rimske obrazovanosti tegnu svom svojom silom duhe naših predja; osobito pako djelovaše njihove književnosti, odkako naši stari pokrstivši se primiše Isukrstovim naukom ključ k prosvjeti.

Nespretnost i težkoća cigloga pismenoga razobćivanja ne dadne našemu narodu, kano ni inim, uspievati, dok se napokon obretenom umjetnostju pečatanja i tomu začelo pomagati. Godine 1440. izadje prva pečatana knjiga; jur godine 1483. izadje prva naša knjiga, pečatana glagoljicom, godine 1494. prva ćirilicom, godine 1495. prva latinicom. To je za onu dobu svakako izrèdan napredak, tè dokaz koliko htjede naš narod zavriediti u kolu obrazovanosti. Ovaj i kašnji krasni početak ne òbistini se u svem, osobito omjeriv se s književnimi plodi inih naroda. Ne htjedoše prestati crne godinice ljuta boja; pa da i toga ne bje, što može narod ne jedan, ne ciel? što može narod svezan svojim političkim živovanjem uz ine nesrodne narode, koji se njegovom hrabrostju služiše više od tri čitava vieka, baš u vrieme kad se okolo sve dizalo i napredovalo u narodnom razvitku! — Da li je i koliko je dvoguba sveza, govoreć samo o Trojednoj Kraljevini, koristila i našemu narodu, to se za sada ne može ocieniti, dok se ne upoznamo bolje s dosadanjostju.

Shvativ u jedan cielak sve pismene radnje možemo reći da istom od Gaja poče djelovati vriednost knjige na sav näš narod u svakom obzìru; to se o svoj predjašnjoj književnosti dokazati ne može, jer djelovanje pojedinca i samo u jednoj, ma kojoj struci, ne möže se ni s daleka omjeriti sa sadanjim pojmom o književnosti.

Ne bi trebalo, ali ću ipak spomenuti, da govoreć ovo mislim na književni jezik, kojno cigli i jedini jest tvarni dokaz obrazovanja narodnosti.

Što prije Gaja ne uznapredova bolje i jače i više naša knjiga t. j. književni jezik, tomu je najglavniji uzrok što se naši predji ne osjetiše da su narod jedan, narod veći, tè za to ne mogoše osjetiti potrebe jednoga književnoga ili obrazujućega jezika.

Jer je jezik bitna, pače jedina, tvarno potrebna biljega narodnosti, za to i òsjeti Gaj prvi potrebu za jednim književnim jezikom. Velika tegoba i briga kako bi pogodio na čistac iz neodlučnosti, vladavše do onda u knjizi glede jezika, i bistri um nàvede ga u dobri čas na dobar put. Iza načêla, razvijenih u knjižnici kratka osnova pravopisanja (1830), razviše se i ina, tè u Narodnih Novinah i u Danici (1835) korak za korakom, ali orijaškim, kojemu se dosta načuditi ne možemo, eno nas u pismenom jeziku, da ga i Srbi bolje ne pisaše. Ovu Gajevu zaslugu moramo osjećati danas svi, koji znamo kakov je bio naš stalež prije njekoliko godîna. — Ne smijemo zaboraviti, da su Vukovi spisi takodjer silno podupirali razvitak književnomu jeziku; ali je ta podpora došla k nam kašnje, a i buduć jedinomu jeziku pomagala, za to nije toli znamenita koli Gajev početak, kojno dirnu u sve živce narodne. Poviest knjige naše ocienit će ih dostojnije; Kurelac pòkaza dobar put tomu knjigom Recimo koju.

Priznavajući zasluge sadašnjiku moramo priznati težnje takodjer predjašnjikom; jedno za to da im ne učinimo krivo, tè tim da im ne zatajimo zaslužene slave, kójano je i slava naša; drugo da se iz poviesti čemu naučimo, požaliv što nji-

hovi neuspjeli trudi imavaše razloga prem za nas žalostnoga. Vragovi našega naroda ne dadoše, tè narod ne mogaše.

U poviesti imamo dosta traga pustoj želji za jednim književnim jezikom; svjedoče tomu B. Kašić (1604), Zamanja (1639), Mikalja (1649), Thom. Babić Vilimski (1712), Sitović Ljubuški (1713), osobito ovi kašnji Della Bella (1728, 1785, 1837), Belostenac (1740), Jambrešič (1742), M. A. Relković (1767, 1774, 1789), Voltiggi (1810), Jaćim Stulli (1801—10), Appendini (1808, 1823, 1829), S. Starčević (1812), a nada sve Gjorgjić, pjesnik, zatravljeni.

Posebna zadaća, koje se latih pišući ove potrebe brani mi povesti obširnije rieči o književnom jeziku; osim toga zasieca to u prve zadaće Jugoslovjenske Akademije. Tko ipak ma i mimogrede prispodobi sadanji naš književni jezik s onim kakov bijaše okolo godine 1848., mora priznati razliku, i to takovu koja svjedoči, da smo i Hrvati i Srbi u obrazovanju književnoga jezika osnivajuć razvijanje na narodnom jeziku svih pokrajina mnogo napredovali i približili se bez dogovora, tè tako šutke ali činom priznali da smo jedan narod. Da minulih godinah nije bilo što je bilo, i da su se više brižili oni koji bi se brižiti morali za razvitak književnoga jezika, n. p. u školah, mi bi ga danas i više i bolje znali. — Istina, mnogo je tomu krivo i to, što se u prepiranje, nuždno svakomu napredovanju, daklje i književnomu, zapačaše ljudi, koji su plitkim ili nikakvim znanjem omrzili nauk jezika, dosadjujuć obćinstvu i nauci, a valjda i sebi. — Jur sa cigloga ovoga razloga treba nam akademija, koja radi svoga imena jugoslovjenskoga imati će ujediniti najprije što se najlašnje može, a to jeste književni jezik za Hrvate i Srbe; jer ako i jesmo sada u pisanju bliže nego li bijasmo ikada, to ipak još nismo kako bi mogli biti, a ne povriediti samih sebe niti koga inoga.

Znanost, shvaćena zadaća i poštena volja mogu tu za tili čas više učiniti nego li do sada toliki viekovi. Za to se i nadajmo, da će akademija, spoznav dosadanje zapreke, ako i ne uzmogne ukloniti nevolje dvoje bukvice (latinice i gradjanice), barem to lasno postići, da nestane svake razlike u živu

govoru izmedju obrazovanoga Hrvatstva i Srbstva. Matica Srbska u Pešti, družtvo Srbske Slovesnost u Biogradu i Akademija Jugoslovjenska u Zagrebu ne bi se mogle, kad bi i htjele, oteti očitim zahtjevom vremena.

Govoreći tako sveudilj o Jugoslovjenskoj Akademiji sjetih se da je jošt ne imamo. Nu moram se nadati, da Njegovo Veličanstvo, naš kralj, u otčinskoj svojoj brizi i pravednosti za cielo ne će uzkratiti Trojednoj Kraljevini onoga vrela, iz kojega teče ozbiljnija znanost i pouka; jer je ta najbolji liek svakomu nesporazumu, kojno je čedo neznanja, bilo s naše bilo s nenaše strane.

Prem da nije sumnje, e su se svi jezici, koliko danas poviest o razvitku njihovom dokazati može, začeli razvijati iz pjesme, najprije narodne, kasnije umjetne, a najposlje umjetnim pjesničtvom i prozom zajedno, tè je tako u jezicih ostalo živoga traga tomu razvijanju, pa se odatlje i tim može tumačiti mješoviti duh, pjesnički i osbiljni u govoru, to ipak nije sumnje, da mi jedva možemo slutiti, da li je to dvojako razvijanje duhu jezika više koristilo ili štetilo.

Dalje — nije sumnje ni o tom, da je pjesma za narod kao svjetinu, veće podticalo o razvitak jezika nego li je proza; ali ovo vriedi samo za njeku dobu, a rekao bi i za njeke narode. Jer nadje li se divni koj mjesitelj jezika, kojno može dubokim znanjem jezika, velikimi misli i tankom ćudi prodrti led, s kojegano boluje sadanji igrajući život pojedinca, družtva, naroda ili države, tè opomenuti gromkim glasom na trieznost i osbiljnost, kao na glavnu zadaću našega vieka, poteklu iz obvezanosti prema minulomu i budućemu žitku i bitku naroda: to nije sumnje, da će pisci i gojitelji naroda priznati pjesničtvu zadaću pripomoćnu, a ne glavnu; tè da će se i mladji naraštaj morati privicivati više na ozbiljnosti nego li na naslade književne. Hvala Bogu! u našem je narodu po sadanjem stanju put dobrahno utrven; a sva je prilika, da će biti i bolje, samo da se pojmi o narodu i narodnosti, o državnom i právnom životu, kao o jedinom možnom im jamstvu, što bolje razobće, utvrde i za jačanjem smagnu.

Potreba 3.*)

Narodna sviest i rodoljublje.

Narod, ako uzmemo bitne biljege, zovu se ljudi istoga jezika, istih običâja i iste zemlje. — Jezik i običaji, to obiteljski to pokrajinski, mogu biti u istoga jednoga naroda po-nješto medju se različni, samo ako im je isti osnov; glede istote zemlje može biti narod pod istim jednim vladarem, ili kao što je naš pod dvama, ili kano Poljaci pod trima vladarima, ili pod njih više kao što bijaše Italija nedavno, ili kao što su Niemci pod trideset i njekoliko vladâra; za to njeki i ne broje zemlju medju bitne biljege.

Svi oni biljezi, koji zajedno sami za se zovu se narodnost, ipak ne čine jošt naroda, uzmemo li rieč narod kako ju valja uzeti glede sadanjosti i obrazovanoga pojma o narodnosti; jer narod, u koga stoji istovjetnost jezika, običaja itd., a ne napreduje obrazovanje otih istovjetnostij, zaostaje za susjednimi narodi, tè zbog toga i zbog veće obrazovanosti u susjeda gubi svaki dan njekoliko svojih članova, koje il obrazovanost ili lasti i taštine odtudjuju; tè takovoga naroda mora ili prije ili poslje nestati, ako se iz ote opasnosti ne prene za dobe.

Tu je dokaz, da narod one biljege svoje istovjetnosti t. j. svoju narodnost razvijati, ili što je isto, obrazovati mora.

Nu kako će, ako narod ne zna se, ako mu nije sviesti o samom sebi, ako ne svjedoči sam za se i o sebi, ako se nije osviestio?

---

*) Prije dok jošt kanih izdati ove članke nazivom: Sto naših potreba, treća je bila u redu „političke novine"; tako je i tiskana u Glasniku Dalmatinskom god. 1860, prije nego li začeo Pozor. — Tako je iste godine u Narodnih Novinah tiskana 50. potreba „Sveučilište". Ne mogav izdati ove članke jur onda kako htjedoh, razvrgoh po nješto i red članaka i sadržaj im prema sadanjosti.

Glednemo li okolo sebe, i sporedimo li se s inimi narodi — s jednim se narodom sporedjivat nije dosta, jer ne živimo samo s jednim i jer bi izvod iz jednostranoga sporedjivanja mogao biti sa svim kriv — to zamietimo, kao što i sami osjećamo, da ima svakovrstnih naroda, obrazovanih i neobrazovanih, gospodujućih i ugnjetavanih, itd. Razlika ova izmedju naroda i naroda ima svoje dobro i svoje zlo; dobro jer podtiče na razvijanje više nego li ikoj ini nagon; zlo, jer razlikost ota čini, da se jači sám više vabi na slabijega; mislim ovdje jakost i slabost u razvitku narodnom, iza kojega se probudi politička prietega.

Razvitak ovaj može biti raznovrst sám u sebi; ili glede narodnosti ili glede politike, nikle iz veće ili manje ustavne slobode, ili glede države same, njenoga položaja, njenih susjeda, ili glede znanosti, ili trgovine, ili obrta, ili književnosti, ili družtvenoga života, ili tvarnih koristi, ili itd.

Ako li su ova gledišta sama sobom vrlo znatna, to je jakost državna za nas znatnija od inih radi toga, što valja razlikovat, da li je u državi samo jedan narod, ili su dva, ili ih je više; jer njeke su države danas jake, a u svoj poviesti nije traga da im se je narod radi svoje narodnosti imao boriti bud s kim; takovi narodi, mnogo sretniji u tom od nas, ako nije ine koje zapreke, moraše i moraju napredovati nehotice. Sa svim je inako s većim dielom Slovjenskih naroda, a osobito s našim, koj od kada mu izumrla narodna dinastija, nikada se nije mogao dignuti do znamenitosti državne, za kojom, od kada je pametara, svaki narod hlepiti mora, ne ima li nositi udes našega naroda. Ako nas i uči poviest, da je slobodoumlje u upravi najviše krivo za što propadoše Slovjenske države, ali se je ota nauka naših predja slabo uhitila. Da se toga Slovjenski narodi jednom okane, upravo u naše vrieme sve grane, reć bi podbodene poviestju, rade o tom svimi silami; i nije sumnje, uztraju li u ovom rádu, biti će od uspjeha, ako i ne po sve, čemu su mnogi razlozi.

Može li narod, t. j. svjetina ili puk, napredovati sám bez sebe, ili što je isto: može li narod tudjim uplivom, tudjim pobudjivanjem, tudjim duhom razvijati se? Može, ali

vazda na svoju štetu; osim ako dopustimo, da tim načinom probudjen, sam iz sebe začme se razvijati. Svakako je taj način vazda opasan; jer dok se u narodu toliko njih nadje da mogu pomisliti o razvijanju na svojem narodnom osnovu, dotlje se je za cielo odtudjilo toliko članova naroda, tè bi jamačno bolje bilo, da u takov narod ne tegnu tudji duh. Srećom po nas, tè se skrši sustav kojno nami vladaše do onomlani, i tako je barem za sada manja opasnost prirodnomu razvitku našemu.

Ali eno Krajine, eno Dalmacije, eno itd. Gorka ti li posla po nas s njimi; a pregorjet ga moramo, jer je to naša imovina, kojom se sada služi drugi na našu štetu.

Jošt je jedna velika opasnost po narode, ako naime česti istoga naroda živu pod raznimi vladami, bilo tudjimi, bilo svojimi; jer sjetiv se na onu pričicu o prutićih, što ih možeš posebno svakoga prelomiti, a u jedno rek bi stablo sraslih, ne možeš tako lasno, ne treba više dokaza. U tom obziru osim nas u svoj Evropi jedini je Njemački narod još gore od nas prošao. Nu tomu se ne mojmo čuditi; tu je sudbina svoju gvozdenu ruku nanj pružila, i ne daj Bože! da ju prije s njega digne, nego li s nas. Nu jer su oni osvjedočeni, da je to tako moralo biti, neka nas nije briga za njih; ja sam osvjedočen da se oni tako hitro ne sjediniše; a da se i sjedine, ojogunili bi se prije nego li ikoj drugi narod, tè bi se vratili na gore.

Prvo što se hoće narodu, kaneću biti štono danas glasi narod, jest, da se člani naroda, ili što je običnije, većina naroda osjeti i činom posvjedoči, da čustvuje da jest, tè iza toga da djeluje tako, ne samo da bivstvuje, nego da se i razvija svestrano — hoće mu se narodna sviest (samòsviest, sebòsviest, svojèsviest).

Kao što je poviest vazda, tako je i našim narodom posvjedočila onaj zakon prirode: iz jedne kao osrednje sile postaše sve ine sile, jer sila silu búdi. U glavi pojedinca Gaja pojavi se pojam naše narodnosti; on bo prvi prèpozna gdje je i što je našega Hrvatsko-Srbskoga naroda; što smo danas i kako smo prema nedavnoj prošlosti, najslabijoj od početka

ovoga vieka do 1835. godine, njega ide za to prva slava, prem da on sada ruši, a ne dogradjuje što poče; druga slava ide one koji prvi prìstaše u ono nevoljno vrieme uza-nj.

Akò i ne možemo tajiti velikih čina narodnih za dobe narodne dinastije i za saveza s krunom Ugarskom, tè da je u našem narodu od kada se javi u poviesti ikada bilo nestalo niti onih dokaza ni svojstava, kojano čine narodnu sviest: ipak se ota nikada ne pokaza tolikom razobćenostju glede pokrajina, niti tolikom snagom glede na sve staleže našega naroda, koliko se ùkaza od Gaja, kadno se, osobito god. 1848. pròbudi u Trōjednoj Kraljevini i u bivšoj Vojvodini, tè iza nastaloga prezanja 1860. pòbrinu se kako bi stupio i uvrstio se prirodnim putem svojega razvijanja, sám bez tudje pomoći medju narode napredujuće i obrazovane.

Na pitanja: što je narodna sviest, gdje je, tko li ju očituje, tè čim i kako se očituje narodna sviest? neka odgovore ove misli:

Kao što sviest ili savjest znači svotu svih pomislij: t. j. ono sve što čovjek zna, čemu si sám svjedoči, n. p. o dobru ili o zlu činu, tako i narodna sviest znači svotu svih pomislij o narodnosti, t. j. da narod zna, da je narod. Po tom narodna sviest mora biti u narodu, ili inom rieči: svakí član naroda mora čustvovati da je član naroda.

Nu sve to čustvo i znanje — pa i priznavanje govorom nije još ništa, ili barem veoma je malo prema narodnoj sviesti oživotvorenoj, dokazanoj i posvjedočenoj; a to jeste rodoljublje, domoljublje, domorodstvo.

Ova dva pojma, narodna sviest i rodoljublje*) tako su si na blizu, ne buduć ipak isto, da se obično uzimlje jedno za drugo, i to punim pravom; jer kao što mi onoga koj mudro misli i mudro govori a ludo tvori, ne zovemo mudrim, tako ne smatramo ni onoga, koj zna i govori što je narodna sviest, a ne vrši je il ne dokazuje svojimi čini, ne zovemo

---

*) Pravije bi se zvalo narodoljublje; nu jer čitav narod jeste upravo jedan rod, rodbina, srodstvo, za to je posve jasna rieč rodoljublje.

rodoljubom, domoljubom, domorodcem. Rodoljublje i domoljublje jesu, govoreć mudroslovjem, politički izraz one pomisli, čustva i težnje glede naroda (roda) i doma (zemlje), na koje nas vežu práva i držanstva, što ih nasliedismo od naših predja, i što ih imaju nasliediti nepovriedjena naši potomci. Razlika je jedina ota, da je narodna sviest passivni, a rodoljublje activni izraz istoga pojma.

Za nas, koji sada živimo i kojih se najviše tiče, dovoljno će biti ogledati se kako stojimo kao narod, a kako stajasmo prije godine 1835. I ne sravniv sve sadanje stanje naše s tadanjim spomenimo samo prvi, pače bitni uvjet narodnosti, t. j. jezik, kojega onda u svem narodu nije ni bilo, nego samo u puku.

Tko zaniječe važnost ili posljedice, nastale iza uzkrsle narodne sviesti glede prvoga uvjeta narodnosti, taj si svjedoči sám da ne zna što biva okolo njega, taj neka i ne sudi o ničem što bi se ticalo naroda našega.

„Tà toga ne niječe nitko.“ — Niječu, barem od česti, svi oni koji nisu toliko vješti književnomu jeziku, koliko bi morali biti.

„Ali eno u Krajini, Dalmaciji i indje, kako ti stoji s tvojim prvim uvjetom narodnosti.“ — Ako ondje nije narodni jezik u onom právu, u kojem je kod nas, tomu su krivi vlada u Beču i u samoj Krajini i Dalmaciji oni, kojim je po visokoj časti, i tim njekoj vriednosti, moralo stajati do narodnoga jezika — a ono im stalo nije; ne ima u njih narodne sviesti.

„Ne mogu oni, ne da im položaj i stalež.“ — Ne mogu, da; ne da im nestadak narodne sviesti.

„Ali narod, za što se narod ne javi? Ne ima li može biti ni u njega narodne sviesti?“ — Narod je svoju narodnu sviest dokazao; ali ju posrednici taje, ili ju taji tko drugi, kojemu nije do narodne sviesti u Krajini, Dalmaciji i indje.

Radi obće obrazovanosti, koja dakako ne može biti u svih staližih svega naroda ista, razumieva se samo sobom, da ne može biti ni narodna sviest jednaka; nego je vjerojatnije, da uz razvijeniji duh morala bi biti i razvijenija narodna sviest ili rodoljublje. Tako je bivalo do sada vazda,

pa je i u našem narodu. Naravno je daklje da obrazovaniji, tako zvana inteligencija hrani i brani narodnu sviest više nego li sav ostali narod, koj štujuć snagu uma rado se uzdaje u obrazovanije jur radi toga, što on riedko kad razumije ocieniti vriednost pojava narodnosti, ili ako ga i razumije, jedva bi ga bez vješte ruke znao ožitvoriti. Tako barem biva za svagdanjega i redovitoga života. Nu ota vremèna ne će se našemu narodu tako hitro povratiti; jedno za to što nas je snašlo odviše posla u jedan mah; a drugo što se okolo nas države i narodi tako miču, da o mirnu, pravije truhlu životu, kao štono bijaše prije 1848. ne može biti ni govora. Za to je u ovakovo vrieme našemu narodu dva puta veća zadaća bdjeti i čuvati se od svakoga zla.

Mirnom dušom možemo reći, da ako je naš narod i u crnije vrieme bio sretan, tè imao uvjek njekoliko ljudij, pazećih mu sudbinu, toliko ih ipak valjda nikada nije bilo što sada, prem da i to nije dosta, a predosta ih nije nîkada. — Ali ih i treba, jer nam sudbina valjda nije nikuda bila tako zapletena kao što sada. To je treći razlog za što se mora od svakoga pojedinca zahtievati, neka bdije nad narodnom sviesti i neka pokaže svigdje i svagda rodoljublje, koje kao i obrazovanost nije priednost kojega stališa, nego je dar uma, štono ga može steći svatko, u koga je uma što za narod; um svietom vlada, um je najsilnija sila.

Može u koga nastati sumnja, da li se narodna sviest i rodoljublje ne opiru zakonu, recimo postoječemu; spomenimo ovo radi slabijća. U koga ota sumnja nastane, u toga nije narodne sviesti; takova sviest mogla bi se reći prilagodna, jer ona smatra narod u svojoj narodnosti, bez svakoga političkoga prava, što biti ne može; jer ako ima narodnost ikakovih prava, kao što ih ima, to moraju biti politička. Ako je ista Bečka vlada to uvidjela, te rekla da se kao zadnjih 10 godina, onakovati ne može, tè riečju priznala i proglasila valjalost načela narodnosti; ako je nastao viek narodnosti, tè se radi nje mora mnogo u načinu vladanja promieniti; ako sviest narodna veli, da radi napomenutih dvaju načela, narodi ne mogu izvan sebe tražit jamstva za svoj narodni razvitak:

kako se može sukobiti zakon narodnosti, koj ima biti osnovan upravo narodom, daklje valjda svestranim obzirom na svoju narodnost, sa zakonom postojećim? Što to jošt ni sada tako nije gdje bi imalo biti, tomu nije krivo načelo narodnosti, nego oni koji prvi to načelo i ne pitavši narode proglasiše, ali ga do sada jošt ne vršiše; pa čudnovato! ipak Trojednu Kraljevinu u svoje kolo zovu, ne pomisliv da se Trojedna Kraljevina onda istom mora za svoje jošt jedino blago, za narodnost najviše uzbojati. Rekoh: jošt jedino blago, jer odrekav se svojih državnih prava, jer pristav na nova prava, òdrekosmo se svih prava tim što bi priznali, da naša prava za život više nisu.

Sabor g. 1861. Trojedne Kraljevine pokazao je i dokazao svietu najsjajnijim načinom svoju narodnu sviest. „Ali bi bio jošt više pokazao narodne sviesti, da bude priznao faktičnu zajednicu, što se zatajiti ne može.“ — U prigovoru je i odgovor. Faktično zajednica nije pravo. A kad ja znam, da onaj, koj od mene oto priznavanje traži, u napried mi odriče što je moje pravo i što ja niti sam izgubio, niti se ga ikada odrekao: kako mu ja mogu priznat ono, čim bi i zadnje što imam, právo naime, izgubio? Bi li to bila narodna sviest, kamo li rodoljublje?

Napomenuh ovo o našem saboru i o osredujoj vladi za to, jer mi se htjelo sjajna primjera o narodnoj sviesti.

Hvala Bogu! u našem je narodu narodna sviest tako pobudjena, da baš ne bi trebalo mnogih primjera izbrajati, mislim ipak da nije suvišno, u kratko reći jošt ovo:

Prvi i najsjajniji dokaz narodne sviesti jest, da narod niti kao pojedinac niti kao cielak t. j. kao jedna moralna osoba, ne trpi ničega, čim bi mu se povriedila narodnost ili pravo s njom skopčano; daklje da svaki pojedinac svaku takvu povredu odbija, ticala se ova ili same pojedinčeve osobe, ili njegove obitelji ili rodbine, ili njegovoga družtva, ili osobito čitavoga naroda, ne žaleći on niti sama sebe. — Tomu se hoće srdca, i to poštena srdca, štono se zove značaj, t. j. ono što je znak poštenja djelatnoga, jer strpno ili strpljeno nije jošt cjelovito poštenje, t. j. nije značaj.

Razumieva se samo sobom, da u koga ne ima poštenja i značaja, ne može biti nit narodne sviesti niti rodoljublja, jer se ovo na značaju osniva. Gdje nije ljudske sviesti, kako može biti narodne, kad je narod mnogo više, nego li čovjek pojedinac.

Žalostnih primjera ne narodne nego ljudske nesviesti ima naš narod koliko godj i ini koj narod. S ovakovom narodnom nesviestju pojedinca mnogo je veća nesreća, nego li s čovječjom ili ljudskom, jer pojedinac, radeć o sudbini narodnoj može upravo radi toga jer se tiče množine t. j. naroda, mnogo više nahuditi mu, nego kad se radi samo ob obitelji ili o družtvu.

Nu što da reknemo o narodnoj nesviesti pojedinaca u sadanje ovo vrieme, kad je naš narod, razdieljen na tolike česti, prisiljen krajnom nuždom osviestiti se!

Evo njekoliko primjera, što nije narodna sviest: tko misli da, radeć za se, radi za narod; tko je minulih godina bio slab, a sada mu se čini da je jak stup domovine; tko je minulih godina bio pristao, a i sada bi, uz tudjinstvo, da spasi narod, držeć se onoga: ako ne ćeš ti, ono će druga tri; tko misli, da mi možemo ojačati sebe i svoja prava samo uz druge; tko se u obće u svakoga uzdaje, samo ne u se; tko misli da je tako zvani službeni razvitak jedino zakonit i nada sve spasonosan; tko misli ako samo jezikuje vazda za narod i narodnost, dà, kupi i knjige, pače i čita, a ne nauči ništa; tko je rodoljub od glave do pete, a čita i plaća samo tudje novine i knjige, uzdajuć se više u nje nego li u svoj um i razum, tko misli da je bolje, čuti i doznati, ma i tajno, važne stvari iz treće ruke; da jer je bio sav svoj život domorodac, a samo jednim se činom osvjetlao za sav život, tè mu više ne treba mariti itd., tko misli itd.

Uz ovakovu narodnu sviest ne može narodna politika uspjeti, o kojoj mnogi sumnjaju, da li je i ima; pa u toj sumnji njeki se hvataju lievo, njeki desno, ne hoteć gledati ono što im se samo sobom pruža i izpričavaju se, da je jošt ne ima; da je to istina, kao što nije, prva bi nam briga morala biti: stvoriti narodnu politiku. A kada ne mogu ni

lievo ni desno, ne prionu uz nikakovu, nego odustanu od svake djelatnosti političke, čekajuć sgodnijega vremena; njeki opet zagrliše politiku momentalnu, nješto različnu od oportuniteta (ili prilagodnu), od kojih prva nije upravo ništa, a druga ako joj nije čvrsta osnova i narodne sviesti podpune, tè ako u sgodni čas ne okani se prilagode, obično upropasti onoga koj se njom bavi; svakako je ova najopasnija za to, što riedko kada pogodi ini tko, osim vodje, gdje, kada i koliko se smiješ prilagoditi. — Što svakojake vrsti politike u nas ima, tomu je kriva suvišna odvisnost od Beča i od Pešte. Na budućem saboru, kao što i sada, Bože dao! bila nam sva politika narodna.

Kao što je narodna sviest, prem i uz razlike pojave svoje, jedna i jednovita kao pojam mudroslovni, takova mora biti i narodna politika i glede same sebe i glede svojih načina kojimi se očituje, ima li ojačit. Moram reći da me često obuzela tuga, moradšega čuti, da se mi moramo ogledavat na ini sviet, tè sliediti primjer Franceza, Engleza, Magjara, Talijana itd. kao da se naše stanje s ikojim od ovih može prispodobit; da jer je politika na polak vještina, a na polak samo prava politika, t. j. umića, to i mi da možemo svojom politikom prevariti politiku nam protivnu, itd. I u tako govoreća slaba je narodna sviest; jer da je jaka morao bi znati, da mi jošt nismo narod neodvisan, niti država neodvisna. Ako imamo narodnih i državnih prava, držimo ih se! Osnujmo na njih narodnu politiku, ali najprije tako, da ne izgubimo ni jednoga prava. Što bi dali ini narodi kad bi imali što mi imamo! Tko ne ima izgleda što dobiti, čuvaj što imaš. Pravo ostaje pravo u svako vrieme. Nu ne zabudimo, da državna i narodna prava jošt ne čine države neodvisne; tomu se hoće toga više.

Da me ne bi tko krivo ponjao, napominjem izriekom: ja ne velim, da nam ne treba politike; pače mi se moramo politikom bavit, jer imamo na to prema prošlosti i budućnosti pravo i držanstvo. Dok se bavimo domaćom politikom o Trojednoj Kraljevini, dotlje u nas sviet ne dira; nu kako pominjemo o jugoslovjenstvu, eto ti biede, da bi od koga nego

od našinčadi. Jedni misle, da jugoslovjenstva bez Ugarske ne ima, drugi da ga neima bez Beča; treći misle da se o tom ne bi smjelo sada jošte ni spominjat. Sva trojica imaju pravo i krivo; pravo, kada se tjera jugoslovjenska politika bez obzira na sadanje naše stanje; krivo kada zaboraviše, da ustanovljenom jednom narodnom politikom ustanovljen mora biti i pravac prema svemu narodu našemu, neživućemu jošt za sada u obsegu Trojedne Kraljevine; krivo za to, što ne mare ponjati da narod naš može imat ogleda na što ino nego li samo na Beč ili na Peštu; politiká takova jest dvostrana, nije mnogostrana kao što biti mora, jer nam se je obzirat na mnogo toga. Hvala umu i razumu, prestalo je u malo časa u nas onoga tvrdjenja, da nam bez Ugarske i bez Beča nije spasa. Sabor je glede toga odlučio, a što doživjesmo iza razpuštena sabora, to je odluku narodnu još većma potvrdilo.

Bez sumnje, mnogim je tiesno uz narodnu politiku, bojeći se oni, da nam je njom zadaća prevelika. Ako je zadaća ota velika, tomu je razlog u tom, žto je mnogi ne mare proučiti, pa im u neznanstvu ukazuje se mnogo veća nego li jest; napokon ne može ona biti veća nego koliku si sami učinimo. Želja i volja, ako su u skladu s načinom nadjoše sredstva, štono ih prije ne bje.

„Mi ne možemo pomoć ni sebi, kamo li da se brinemo za druge.“ — U politici su ovakove rieči nespretna šala. Tko bi njimi kanio što dokazat, mora u dokazivanju pogriešit za cielo s toga, što bi dokazivao iz sadanjosti. Ne zabudimo, da takova politika, koja se osniva samo na sadanjosti, nevjerujuć ništa budućnosti, nije politika nego ili natražnjačtvo ili sumnja u Božju pravednost; a nadà sve je to politika bez narodne sviesti. I pamtimo: ponajviše govore onako ljudi, koji zaletjevši se da što velikoga tobože učine, lupiše glavom gdje godj o zidinu, pa s neuspjeha svoga, sám Bog znao, kako i koliko osobnoga, okrenuv vjerom, kod svake pogibelji narodne vapiju: pròpade sve! — Za takoviće ne marimo, i to jedino radi onoga načela, koje se zove načelo plašljivosti osobne. Narodnoj je sviesti načelo ovo: Što može najbolji izmedju nas, to mogu i ja; a jer mogu,

to i hoću." — Govorim o pojedincu, govorim daklje i o pojedincu slučaju, i to o pojedincu i slučaju glede svakdanjosti; jer ima li doći do čina većega, koj se tiče naroda, obazre se svaki dva puta prije, što će, kako će, tko li će i s kim će? — Nu bez savjeta ne čine se i onako nikada veliki čini; ako se ne čine bez savjeta, a gdje će se bez pomoći, bez koje je svaki savjet gotovo ništo?

Koliko je kriva spomenuta nizcienjena narodna sviest, toliko je i precienjena. Kao što je u svakom položaju i stanju težko naći srednji put, tako je i tu; najbolje ga ipak nadje onaj u koga je dovoljna poznavanja narodne sviesti i poštene volje.

Mnogi se boje da se ne preciene, kad se tiče narodnosti, a u običnom životа toga se ne boje. Radi ove nedosljednosti mislim da čine krivo. Prem da je to pojav običan, ipak vriedi radi svoje znamenitosti da ga malo mimogrede ogledamo.

Pojedinac precieni se obično glede svoje vriednosti. Svaki se sam smatra za poštenijega, umnijega i boljega nego li jest. Na rieči cienimo svakoga poštenijim, umnijim i boljim, dok se ne osvjedočimo o protivnom. Kakov je sud mišljen prema izrečenomu, ne spominjem. Razlog je ovoj zapletenosti u nevjeri. Koliko ova pomaže narodnu sviest, sudi svaki sam. — Previjanci, dakako, tako ne čine; i ti se precjenjuju opet.

Ako i nije tomu svemu na skoro lieka, to nas ipak ne smije odvraćati da ne gojimo narodnu sviest:

znanjem i poznavanjem svega onoga što je naše; jer istom odatlje možemo i moramo štovati svojinu i radi štovanja ju braniti; tè za to gojiti ju i

povjestnimi čini iz svake struke poviesti, ili inom rieči, poviestju narodnom, prvom ovom i glavnom učiteljicom.

Hvala Bogu, e smo uvidjeli, da se bez poviesti ne možemo pomaknuti ni za dlaku u razvitku. Spisateljski trudi onih, koji iznesši istine i čine poviesti naše na vidjelo (Kukuljević, Rački, Kvaternik i ini) više djelovaše na narod, nego li sve pjesme i deklamacije o narodnosti, više nego li svi do-

kazi o krasoti naroda i jezika, o njegovoj sustavnosti, bogatstvu, književnosti, više nego li sve náde u narodni napredak željeznicami, parobrodi, telegrafi, fabrikami, vojničtvom, jakostju htienja, naricanjem slabosti itd. itd. itd.

Kao što poviest našega naroda uči nas znati i poznavati što je naše bilo — to čina to osobe: junaka, svećenika, državnika, učenjaka umjetnika itd.; tako nas uči znati i poznavati takodjer razloge, za što su se borili i proslavili junaci, svećenici, državnici, učenjaci, umjetnici itd. t. j. uči nas znati i poznavati právo naroda; i jer narod živi na zemlji, uči nas právo na zemlju, državu — neposredno uči nas izvor našega prava.

Nu što je sve znanje i poznavanje poviesti, ako je nije u čustvu našem? Dà, što je i sve čustvo, ako ga ne svjedočimo? Da nije sve znanje dovoljno, dokaz je u knjizi. Razlikujmo se od knjige, jer ako ona i zna bolje nego li može pametovati pamet ljudska, to je čovjek nješto više nego li pismo; u čovjeku mora biti čustvo, a iz čustva mora nastati volja htjeti i činiti što je dobro, jer je čovjek stvor ćudoredan. Tko ne čini tako, ili ne čini ništa, i čustvovao Bog zna koliko, gori je od knjige; jer ova ide od ruke u ruke, pa će doći i u takve ruke, koje umiju ponjati, da bez čina pojedinčeva nije čina narodnoga.

„Ako i što ne činim ja, učinit će drugi“ — ovo je načelo po narod od tolike štete, od kolike je za pojedinca ono: „što ne učinim danas, učinit ću sutra“. —

Narodna sviest, kad je obrazovana, što može biti i uz malo znanosti i nauke, tè kad je posvjedočena i dokazana tako kao što i u inih naroda, postane narodni ponos. Tko nije dokazao svoje rodoljublje bud moralnimi bud tvarnimi žrtvami, može gojiti narodni ponos i dokazati ga sgodnom prilikom; ali pravno se na-nj pozivati ne može. Nu jer je narodnost pojav, mnogostrano možan, i svojina svakoga tko hoće, nije sumnje da i do narodnoga ponosa može doći tko hoće. —

Vrlo bi znatno bilo iztraživati, gdje i u kojih staližih našega naroda ima najviše, gdje i u kojih najmanje narodne

sviesti; nu dok nije pod silu ne želim se zamjeriti nikomu, tim manje, jer to ne bi pomoglo ničemu ni nikomu.

Ako narodna sviest u nas nije toliko razvijena, koliko bi mogla biti, tomu je krivo, što ne imamo knjige štono bi se zvala: narodna knjiga, jer su pojmovi o državi, narodu, upravi i vladi, obćini, obitelji, o pravih i držanstvih njihovih i pojedinca kao državljanina itd. vrlo slabi prem da dosta zdravi, i nepokvareni toliko, koliko u inih naroda strankami političkimi, družtvenimi, vjerozakonskimi itd.

Narodnomu ponosu i narodnoj sviesti velika je zapreka, što imamo dva narodna imena, a jošt više što smo na osmeru uprava razkrojeni. Nu, upravo to, čega nije, podbada nas da zakonitim putem tražimo. Tko sumnja, da li ćemo to ikada steći što po pravu i zakonu tražimo, u toga je slaba ili nije narodne sviesti.

A tko ima právo na slabu ili nikakovu narodnu sviest sada, kada nas svi čini svih naših susjeda baš na veliku i jaku narodnu sviest podbadaju?

Nu sva narodna sviest i sve rodoljublje slaba su podpora prema najuzvišenijoj zadaći, za kojom teže svi narodi, i ka kojim narode i nehotice privlači sviest im i rodoljublje; jer ako se ovo dvoje manje ili više tiče pojedinca, ili čitave mu obitelji, ili većih družtava, ili na pokon svega naroda: tim jošt nije narod dosegao jamstva za budućnost svoju.

Kako danas vidimo, ovo i ovakovo jámstvo uživa često po više narôda zajedno; jednako jamstvo da steku pojedini narodi, to je za budućnost njihovu najmanje što im se hoće; a kako ju je težko steći, to bi naš narod, kad bi htjeo kao što se čini da hoće, najbolje mogao znati. Kao što ne ima jamstva nikakvoga bez práva i držanstva zamjenitoga i medjusobnoga izmedju jamčećih, tako ne ima narodu jamstva nikakovoga, ako mu se ne osniva žitak i bitak na pravnom temelju.

Ako li bješe njeki našinci, vodjeni do sada jošte dosta nedokazanimi razlozi, zakanili, odstupiti njekoja naša práva ili pravije rekši odreći se ih i tim ustupiti ih bilo komu, to ipak tom nakanom do sada hvala Bogu nije učinjeno; pače

u dobri čas! bilo je vremena i prilike, osvjedočiti se: da bi bio naš zadnji sabor god. 1861. mogao počiniti dvie političke pogreške, jednu, da bude se predao milosti sabora Ugarskoga a drugu, da bude priznao, ma samo i načelom ono što bistvuje proti svakomu postavnomu právu.

Rekoh. da njeki, vodjeni do sada jošte nedokazanimi razlozi, kaniše odreći se njekojih naših práva. Ovomu, što mnijem da nije pravno, navodim dva razloga.

Jedan je razlog sámo materijalno právo, kojemu ja ne mogu žrtvovati nematerijalnoga nijednoga prava; nematerijalno pravo jest svaka špekulacija, bila ova Bog zna koliko zamamljiva svojom koristivostju, a kamo li oportunitetom. Jošt bi se i ovo oboje moglo s vanjskoga gledišta izpričati, da bude sabor stekao ikakovu vanjsku nagradu, ujamčenu kako i koliko treba, n. p. glede cjelokupnosti; ali ako bi se to imalo postignuti žrtvom, a ne pravom, bojim se, da se ne bi biće Trojedne Kraljevine izvrglo u trgovinu. Da li smijemo prionuti uz ova načela utilitarske (Mančesterske) škole, to bi valjalo najprije zrelo promotriti, ustanoviv da kako jošt prije jamstva, kojih za Trojednu Kraljevinu jošt ne ima niti u diplomi, niti jošt manje u patentu, nego samo u Njegovom Veličanstvu, našem premilostivnom vladaru.

Drugi je razlog formalno pravo t. j. da sabor onakov, kakov bijaše god. 1861. glede na zastupnike Krajine i njihov izvanredni položaj i glede Dalmacije, nije bio vlastan riešiti pitanja, kad se ova tiču cjelokupnosti ustava, kojno u ovom slučaju mnogo više vriedi nego li cjelokupnost zemljišta.

Oba ova razloga osnivaju se na pravnoj sviesti; i tu je najjači dokaz, da je pravna sviest ono, što se zove u državnom životu najglavniji razlog, prema kojemu su svi ostáli razlozi drugotni, a tim često i ništetni.

U tom razlogu jeste i razlog, za što možemo reći, da držeći se strogo zakonitosti, omedjašene našimi pravi i formom pravnosti, možemo lasno odbijati ono čim nas biede, da naime narušavamo svojom zakonistju cjelokupnost monarhije; jer upravo tim nadri-razlogom pobijaju i centralisti svaku namjeru za federacijom. Ako reknem, da takovo biedjenje nije po-

šteno, rekao sam najmanje što reći pristojnost dopušta; ali rekao sam tim sve.

Razvijena i kriepka pravna sviest u narodu brani svoja prava i razvija ih samo zakonitim putem; tim se ona bitno razlikuje od svakoga inoga razvijanja.

Da joj je zapriečenoj često sva radnja trpeća (pasivna) toga da kako kano ni mnogoga inoga mnogi ponjati ne mogu; nu kako se može nadležnost saborska pomisliti prenešena na pojedinca ili na družtva ili na županije ili na županijske sudove, toga opet ne ponja zakonitost.

Pravna sviest drži Ugarsku, dà i Poljsku; a zar ne bi mogla i Trojednu Kraljevinu?

Nu o svem tom kod „zajednice“ u II. svezku.

Glava II.

Potreba 4.

Nauci, znanosti.

Borba izmedju učenih glava o načelno pitanje „čim živu i vjekuju narodi u poviesti“ najlasnije se može riešiti tim, ako se uzme u obzir zadaća poviesti ne samo ogledom na ogromne posljedice, štono ih dosadanji sviet pogledu ljudskomu nudi, pače ogledavati sili: nego ako proročanskim, rek bi, duhom zaronimo i prieko najbliže budućnosti u kasnija vremena, što jim mi, sadanjici; pomoćju davnîka, snujemo pravac, djelovanje i posljedice,— sve to tako novo i bolje prema starijemu i valjanomu, kako bi nam unučad i kasnija potomčad, pojmiv naše namjere, razmnoživ i razobćiv ih, pomagala svemu svietu, živjeti u skládu medjusobnom; tè kako bi se iz toga skláda jednom prava ljubav prema iskrnjemu svakomu dovila one savršenosti, kojom se ima čovječanstvo sve to većma približavati božanstvu. To je i onako, koliko ljudski um umovati može, zadnja i glavna zadaća, što nam ju Gospod ùsadi u svu svoju stvorenu prirodu, u svaki stvor pojedini i u svako srdce, koje može toliko poćutiti, koliko razumom razumjeti i koliko obrazovanim umom poželjeti.

Čim može čovječanstvo ili čest koja t. j. narod ovu veliku zadaću dotegnuti, pače, čim ju tegava pojedinac? To pitanje riešila je poviest jednom ciglom riečju: obrazovanjem, t. j. razvijanjem duha, da ovaj pomáže svakdanjemu poslovanju, a to su nauci; i obrazovanjem višim duha, da ovaj izobretava nove istine, stare valjale novimi dokazi ukriepi, nevaljale izkoreni, a te istine, potrebne napredovanju, jesu znanosti.

Poviest našega naroda svjedoči, da je on svagda i svigdje, kada i gdje mogaše, zakoračio rado, kriepko i uspješno putem, ukazanim od svega svieta kao jedinim, što brani narode od propasti, a vodi ih k napredku. Što se razlozi, s kojih nismo dan danas dalje doprli, nego li sbilja jesmo, sada jošte dostojno ocieniti ne mogu: tomu je razlog u neznanoj još za sada poviesti i u njenih granah; a razloga je i u sadanjosti, kojuno spomenut tim mi je teže, čim mi je ugodnije sjetit sebe i druge, da je u našem narodu zadnje dobe pojavilo se toliko dobre volje, odoljeti svakoj potrebi, koliko se njih svaki dan više javlja. Nu sva ova dobra volja troši se u zaludu s nestašice dvojega dobroga blaga; novca naime kao česti stvarne, i znanja obširnijega, kao česti nestvarne: kako li naime stoje ini narodi, koji su više u tom izkusili i dalje doprli, danas u naucih i znanostih, koliko li mogu i moraju vriedit njihovi nauci i znanosti po nas. Svakako mislim, da tko što radi za se i za druge, a radi vazda samo po tudjem primjeru, po tudjih okolnostih, po tudjem duhu, taj da se prilagodjiva nedostojno i prikučuje kao rob tudjemu jarmu; mislim dalje, svakako da je istinito, da gubeći izvornost tudjim uplivom, slabo će koristiti čovječanskomu napredku, kojno je svakako ne cjelovit, ako narod, bud koj, hotice ili nehotice žrtvuje dare izvornosti, ostavljene i dobivene od svojih prêdja; mislim napokon, da je sljedovanje i takovanje tudjinstva grieh duhove lienosti, što će ga prije ili poslje narod okajati morati.

Ova tri načela jesu mi osnov za ovo što sliedi; a da su osnov istinit, eno je dokazom naš početak ovamo od god. 1835., kadno se počesmo razvijati u dobri čas, ali bez saveza s godinom 1790. tako, da istom god. 1860. uhvatiti mogasmo temelja pravoga. I bez obzira na to, da nam se je bilo razvijat u stegnutih, jer ne ustavnih okolnostih (od 1848 do 1860.), a od 1835. uz krivo poumljene nazore „ilirstva“, a još prije od 1790. do 1835. životarismo bez najmanjega razvitka, boraveći onu najcrniju dobu nesviesti i gotove propasti narodne i državne, što joj bijaše povod vlada cara Josipa II. (kojemu poviest naša ne može dosuditi ime Velikoga)

—velju— i bez obzira na sve ovo, prema svemu razvitku sadanjemu, u one tri dobe ne ima skoro ni traga narodnoj izvornosti, ako bi se i moglo reći, da ga ima u narodnoj težnji. Razlog je tomu samo jedan jedini, ali težki, naime taj, što hotjevši graditi bez obzira na povjestna državna prava, morala se je sva gradnja stegnuti na púko dobrovoljstvo; a kako se lasno može ovo zapretčivati najsitničarskijimi naredbicami, dokaziva nam neplodnost, ili barem njeka jalovost svega tadanjega poslovanja. Ne marim ja ovdje ičim umaljiti one silne zasluge pojedinaca i družtava, kad bi i htjeo zatajivati nješto i svoga ráda; ali uzev u dokazivanje proizvode to duha to tvari iz oniju triju doba, mora se čovjek sgroziti vidjev, koliko je truda potrošeno ne samo u zalud, nego što se hoće nova truda da uvidimo koliko onoga truda valja ili zaboraviti ili barem uzpregnuti da ne djeluje pogubno, a koliko opeta drugoga truda, da se ono popravi.

Govoreć ovdje o priedmetih, upisanih na čelu ovomu poglavju, okanimo se inoga dok dodjemo govorit u posebnih glavah na svom mjestu.

Nu najprije valja mi sresti i odvrnuti njeki prigovor, možan s krivoga pojma o prosvjeti; jer kano što je krivo mnienje, da je prosvjeta (daklje i nauci i znanosti) jedna jedita, kao da nije u istinu razlika po stupnju kod raznih naroda ne samo po kolikoći, sadržaju, djelokrugu, obsegu, načinu i mjeri, nego je i pojam, — a to je glavno — u narôda pristran, jer nedostojnim uplivom političkih ili koristivnih nazora i ustâva što stegnut što izopačen: tako je i ono mnienje krivo (i te kako krivo!), da je prosvjeta, što sinu izvorno iz naroda, prema obćoj znanstvenoj, tako zvanoj p r a v o j prosvjeti, težka; tè za to da ju valja posudjivati i posudjivanjem koristiti se što više. Scienim da je ovo umovanje osudila i narodna ekonomija, kojano i sama po svoj Evropi nije nego samo znanost; jer ono što i koliko u to ime vlade evropejske, što same što pomoćju svojih sabora grieše, ne mogu ja priznati narodnom ekonomijom; a i osudila je sviest narôda i držâva, a i sviest poštenih vlâda. Da je daklje Evropejskomu družtvu jošte daleko do pravoga pojma o prosvjeti, ako li je na

ime ova jedna jedita, kao što po Evropi nije, toga stranom ovdje nije sila niti spominjati, niti dokazivati, jer je to izvan ove zadaće. A nije se nadati, da će Evropa kakvom srećom ili namjerice udariti putem za pravom prosvjetom, dok narodi, a osobito izobraženije ruke njihove nisu nego puka rádila i dokazivala, da je čovjeku samo za to živjeti: da proizvadja i troši; i dok je napredak vabilo, kojim obrazovanost svakoga zanosi, da i nehotice kano teglad tegli kola slave pojedincem, koji su dosjetljiviji u koristivosti. Živ primjer i dokaz je ovomu svaki. Ili zar je sreća i blagostanje državno sanjarija? Toga nas ne uči niti vjera Isusova, niti se tomu opire svakdanje izkustvo, prem da se čini kao da je supora glede toga izmedju onih, koji si prisvojiše pravo na mjeru, kojom prosvjetu diele, i izmedj obće pohlepnosti za prosvjetom od strane onih, koji sciene da je ono tobožnje právo prava nepravda. Nu to je samo supor, a obje stranke pripravljaju, neliepim žali Bože! načinom čitavi prievrat u načinu i u samoj stvari prosvjete. Da se stvar i način traži i nadje: to je radnja duha, kojano je i onako najljepši dar od Gospoda; za nas je pako radnja tim svetiji dâr, čim nam je više treba — i čim znamo, da nije svigdje tako kao što je u nas. Eto dokaza da nam je u prosvjeti jedini pravi spas; ota se potreba dokazala sama.

Čemu pako i koliko se od naše radnje i prosvjete ostáli sviet nadati može, toga ja ne mogu ni zamisliti prem da više zamisli um, nego li ponese móre. Nu o tom ne može biti ni govora, dok se ne rieši pitanje: ima li se sbilja i čemu se ima nadati sviet od nas, koji smo kano narod zakanili stupiti u kolo ono, koje prosvjetu širiti ima gdje, ima kada, a ima uza to ne samo práva, nego svojim pristupom primi i držanstva.

Neka nitko ne misli, da je ovo pitanje nedostojno spomena. Ja tvrdim da je na-nj odgovoriti tim dostojnije, čim se do sada ni razpravljalo nije, ako i učinismo njekoliko i nješto, što na ovo pitanje samo sobom odgovara. Nu ja tvrdim dalje i to, da što se izriekom ne spomene, mogao bi, tko bi htjeo, zanijekati. Da daklje nitko o tom ne posumlja, potaknuh ga ovim.

Drugo; valja riešiti i ovo pitanje: kojim načinom valja se pripravljati na prosvjetu; mi smo sada istom na toj dobi; a nismo jošte dotlje dotjerali, da bi mogli prosvjeti dati ili nova pravca ili joj barem kako tako pomagati u glavnom t. j. znanstvenom napredku.—Na ovo će odgovoriti uspjeh književne naše radnje i uspjeh joj što obćiji za koju godinu.

Podtaknuv ovako dva najznatnija pitanja obće prosvjete glede nas, da vidimo kakovo nam je stanje u počelih prosvjete. —

Potreba 5.

Učione.

I.

Počela prosvjeti jesu učione; i to za pučku i prvu gradjansku prosvjetu niže, za višu gradjansku prosvjetu srednje učione svake vrsti, za znanosti srednje i visoke učione (sveučilišta).

Bila učiona, ma koje vrsti, njoj se hoće: sgrada, glavnica (stalna ili podpora) za uzdržavanje i za plate učiteljske, učitelji i učevna sredstva. — Počmimo od nižih.

Valja priznati da, u obće govoreć, sgrade su nam najbolja čest nastave; rekoh u obće, jer ih ima svakojakih. Dok se stvar ovako u načelu ne rieši, a tomu je daleko, za zgrade se mora brinuti obćina. O neriešenom pitanju glede učiteljskih plaća ne može se ništa reći dok sabor ne odluči, koja oblast ima upravljati učionom i naukom; da li jedna ili dvie ili jošt više, i dok im se djelokrug ne naznači. Scienim bo, da je to glavna točka svega pitanja. Kako je sada, jedva je narodu na korist. Po mom mnienju imala bi učionom upravljati samo jedna oblast, i to najbolje školska. Ako je obćina osjetila da joj treba škola, neka si ju gradi; njoj je na korist

najveću. Nu jer je obćina čest države, to se ona ne može oteti nadgledanju i upravi viših vlastij. Da se pako nutarnja uprava škole obćini povjeriti ne može, razloga je u obćini samoj, koja je riedko tomu vješta. Koliko bi se právom imalo dopustiti vanjskoga upliva obćini ili županiji, na to je vrlo težko odgovoriti; ako joj se dozvoli právo da smije predložiti ili izabrati učitelja, to je dosta malo, ako do više oblasti stoji potvrditi ga. Svakako pako izpoviedam, da uz podieljeni upliv, upravu, tutorstvo jednoga bilo kojega staleža ovo ostaje čvor nerazmrsiv. S druge strane valja pako priznati i to, da upliv, samo s jedne strane izvršivan, protivi se samovladju, kao cjelokupnoj i bitnoj česti pojma ob ustavnosti. Ako se uzme, da su nerišena državno-pravna pitanja velika zapreka razvijanju državnomu, to je neuredjeno školstvo isto tolika zapreka razvijanju narodnomu. Komu se ova prispodoba čini presmiela, taj mi neka vjeruje da nije pojmio znanost školstva. Razlika je dakako velika, ali im je znatnost ista.

Ako je školska sgrada jedan uvjet školi, to je dobar učitelj drugi, svakako znamenitiji svojim djelovanjem nego li ikoje ino sredstvo obrazovno.

Nu ne ima dobra učitelja bez dobra učiteljišta.

Polak truda je učitelju u dobrih knjigah, slikah, tablicah, zemljovidih itd., a mi osim knjiga ne imamo ničega.

Žali Bože! zalud je školska sgrada i učitelj i sredstva naučna kad nije učenika. Kako je u nas mnoga škola prazna, toga je Pozor napomenuo dosta. Iz Pozorovih dopisa moglo bi se zaključiti, da ili nije zakona o polazu učione, ili da se za zakon ne mari. Krivnja je u razdieljenoj vlasti.

Razumieva se samo sobom, da sve ovo što rekoh, valja i o ženskih školah, kojih nižih po gotovu i nije, osim po gradovih. U obće pako spomenut je sa žalostju, da nam ženske škole vrlo slabo napreduju. Za sada je dokaz tomu najbolji, što naš krasni spol slabo se javlja na književnom polju. Ne dirajuć u pitanje o ženskom sudjelovanju književnom velim ipak to, da ženske stvari ne može razlagat nijedan mužkarac, pa bio Bog zna kakove tanke ćudi.

Što da rekne čovjek o ženskih viših obrazovalištih? Tomu u nas nije ni traga. Dok ovo ovako uztraje, ne mojmo ni misliti, da bi nam se mogao začet razvijati družtveni život. A gdje nam je žensko učiteljište?

Mislim da će pristat svaki uz ovo moje mnienje. Ja scienim, da je znatnije od školske sgrade, i od glavnice, i od svega ostaloga ono što se zove učiteljište. Imamo do duše dva takva obrazovališta, jedno u Zagrebu a jedno u Djakovu. Sudeć po dosadanjem im uspjehu u javnosti (časopisu „Napredku") i iz izkustva moram izpoviedati: da bi najshodnije bilo, kad bi se oba ova učiteljišta spojila u jedno učiteljište i to u Zagrebu, t. j. u mjestu jedinom, gdje se može za sada učitelj izobraziti tako da bude pravi učitelj. Ali se to uz ovako uredjeno učiteljište kakovo je sada u Zagrebu postići ne može. Evo kako ja ponjam učitelja.

Na učiteljištu izuči pitomac sve što treba učitelju u sadanjem staležu t. j. da u učioni izvježba diete u čitanju, pisanju i računu. Ako li je ovo za seljaka dosta, onda da kako, ne treba ni učitelju više znanja. Ali to je doista tako malo, da manje biti ne može; jer bi učitelj po svom zvanju i po krajnoj nuždi štono vlada po našem narodu prema zahtjevom sadanjim, imao učit osobito odrasliju djecu boljemu gospodarstvu glede oranja, pčelarstva, vrtlarstva, voćarstva, svilarstva, šumarstva, vinarstva, stočarstva i nutarnjega kućarstva. Jednom rieči, ja tvrdim, da bi mi imali shvatiti zadaću učitelja koristnije, nego li je sada; za to bi morao učitelj proučiti nauke na gospodarskoj školi u Križevcu, koja će inače ostati bez posredne koristi po narod kao cielak.

Učitelj ima plaću, stan, drva i jošte šta ili ništa. Da se uz ove uvjete učitelj obrazuje i dalje, a ne zadovolji samo s onim što je sam u školi naučio, niti može biti, niti se može zahtievati. Da se pako ne može učitelju stanje poboljšati, a obćina jošt više ne otegotiti, nije težko pogoditi; ali od kuda? To će dokučiti svatko, tko zna, da čija korist, toga i muka; tako hoće pravednost.

Priznajem, da mnogo tražim; ali mi mora svaki priznati, koj imalo zna što se od nas zahtieva, što právom što nuž-

dom, da ako su potrebe velike a i silne, da ih valja svladati. Izriekom izpoviedam ovo: ja uz ovo stanje ne mogu snjeti, da je nade manjemu porezu; a ako se za vremena ne postaramo kako oblakšati narodu plaćanje poreza, moglo bi se sbilja dogoditi, da će za koju godinu bit obćina takovih, u kojih ne će biti ni jednoga vola, a može biti ni jednoga pluga. Koji za to znamo, a ne marimo zlo to uklanjati, griešimo narodu mnogo. Dočim, ako se uzme poslovati što prije, uvjeren sam, da bi narod, izučiv što u školi, mogao vrtlarstvom, voćarstvom, svilarstvom, lanarstvom, šumarstvom, vinarstvom, pčelarstvom i stočarstvom lasnije podnositi sadanje terete, pače za koju godinu steći i njeko blagostanje.

Naše „Gospodarsko družtvo“ kao družtvo dobrovoljsko uradilo je jako mnogo; to mu valja priznati. Ali ne može se od njega zahtievati, da kao moralno samo družtvo djeluje ondje gdje se za moralni upliv mari i ne mari. Preobratimo mi to družtvo u družtvo s uplivom neposrednim, spojimo ga s gospodarskom školom — i čudo je kako nije saveza izmedju njih nikakvoga — i preobrazimo pučke učione u prave učione za puk, pa onda recimo slobodno: Eto je prvi sigurni korak k tvarnoj prosvjeti naroda; a tvarna prosvjeta je osnov prosvjeti uma, i samo tim narodnomu blagostanju.

Ali kako da se to i toliko izvede?

To se ne može izvesti niti jednim mahom, niti na skoro. Nu početi se može, čim se ustroji učiteljište prema ovomu priedlogu ili prema jošt kojemu boljemu.

Ako ne kanimo nazadovat u blagostanju, pače i propasti, to se moramo brinuti za napredak. Razloga tomu ima svakojakih; najjači tomu osjeća svaki u sebi. Jevtinije je pako, kao što je i častnije, truda nješto uložiti, nego li skupo propasti, jer nijedna propast nije jevtina.

Ogledav se malo po naših krajinah vidimo, da njeke živu od proizvôda polja, njeke od šume, njeke od vina, njeke od stoke; priznat će svatko, da bi sve bolje živjele, da umiju vrtlarstvo, pčelarstvo, svilarstvo, lanarstvo, konopljarstvo, voćarstvo itd. t. j. gojeć ono što bi moglo, daklje i moralo u njih uspievati. Njeki priedjeli Italije plaćaju sav porez, pače

i živu od samoga svilarstva. Kad bi se kod nas pokrajine sustavno prema prirodi i proizvodnosti izpitale, a to je posao od kojega dana što bi ga gospodarsko družtvo i podružnice uz dobar naputak lasno sastavile: to bi za deset, velim samo za deset godina naša domovina, i onako od Gospoda liepo razlikostju darovana, morala procvasti tako, da bi mjesto 11 milijuna forinti mogla izvoziti posve lahko do 30 milijuna vriednosti na godinu. To je najmanje. — Sada uvažamo 9 milijuna forinti vriednosti; taj bi se svakako uz veću proizvodnost morao smanjiti. Koliko bi tim i tada naraslo svake godine imanje narodno, i što bi se sve moglo tim viškom urediti, može svatko na prste obrojiti.

Eto, u dobro uredjenoj pučkoj školi kolik leži poklad! A ima ih i više; ogledat ćemo ih malo niže.

II.

Normalke, t. j. početne više ili gradske učione razlikuju se od nižih jur tim što im je zadaća, obrazovati mladež za gradski život, za zanat, obrt, trgovinu i za srednje škole t. j. realne, više trgovačke, tehničke, pomorske i gimnazijalne znanosti, a stranom i za učiteljišta; a razlikuju se i tim, što im je podučavati mladež u nješto viših naucih.

K onomu, što se sada po ovih normalskih učionah uči, valjalo bi u III. i IV. razredu dodati nješto risanja, pjevanja, gimnastike i poznavanja orudja iz tehnologije; jer tako su uredjene učione u Englezkoj, Francezkoj, nješto po Njemačkoj, da i po Italiji, a najbolje u Belgiji.

Risanje i nješto iz tehnologije osobito bi se moralo učiti u nedjelnih zanatlijskih školah, pa bi ih onda ne samo dječki (šegrti) nego i djetići (kalfe) radje polazili. — Nedjelne i zanatlijske škole od mnogo su veće važnosti nego li se obično misli; zapadni sav zanatlijski sviet obrazuje se više tu, nego li u svojih djelaonicah. Izložbe savršuju ostalo.

Ako se imaju popraviti niže pučke učione i preustrojiti prema današnjim zahtjevom vremena, nije sumnje da se moraju popraviti i normalske; jedno radi toga, što gradovi i

trgovišta (palanke) obrazovanjem imali bi prednjačiti seoskomu narodu; a drugo i radi toga, da se po gradovih digne znamenitost našemu narodnomu zanatu; i treće radi toga, da se našim nenapredkom ne mami tudjinčad, koja pomogav se našom mukom, a puna nebrige, pače i priezora prema svemu što je naše, u odlučnoj je dobi velika nam zapreku ili svojom namišljenom zadaćom kulture, ili nehajstvom za naše obće dobro. Mnogo li se može primjera naći skoro po svih gradovih Trojedne Kraljevine, kojano u njekom stenje više s napora i s težnje tudjinstva za tudjim, nego li s neuredjenih odnošajih; jer udarajuć svojim pravcem i za pomaganjem svojadi tudjin navodi trgovinu našu na tudji pravac.

III.

Srednje škole, realke i gimnazija, uredjene su u nas upravo prema sustavu, obćemu u većoj česti Njemačke; daklje bez obzira na naše potrebe; sabor god. 1861. uvidio je to, i ponješto preinačio njeke česti tomu sustavu, ali ga bitno preinačio nije.

Meni se čini da bi se, osim inoga, glavno imalo preinačiti ovo:

S razloga, što u nas ima realnih škola vrlo malo, samo tri, a samo jedna cjelovita (u Zagrebu);

s razloga, što naši gradovi osjećaju potrebu, da se znanosti i nauci sadanjoj omladini što obilnije pruže nego li ih nam dieliše;

s razloga, što sa svim nove škole ustanoviti sadanje novčano stanje svim skoro gradovom prieči;

s razloga, što su VII. i VIII. razredi na svih naših gornjih gimnazijah skoro prazni; a učitelji, ako i slabo plaćeni ipak mnogo stoje;

s razloga, što bi se tri veće svrhe jednim mahom postigle, naime: umnožale škole, umanjio trošak sadanjim zavodom, pružila prilika većemu, a po državu jevtinijemu napredku; predlažem:

1. neka bi se na gimnaziji Osječkoj, Riečkoj i Va-

raždinskoj, dok ne nastane veća nužda, VII. i VIII. razredi digli; u Zagrebu da ova dva razreda ostanu, i tu neka bi mladež dvie zadnje godine nauke dovršivala. Koliko bi to djelovalo mnogo silnije na temeljitije obrazovanje mladeži, ne treba nego spomenuti koliko se jedino u Zagrebu može više uraditi za učevna sredstva (knjižnice, kabinete, sbirke itd.), što manji gradovi jedva će moći ikada;

2. niže gimnazije u Karlovcu i Požegi neka se dignu dvama razredima, što ih sada ne imaju t. j. V. i VI. na isti red s Osiekom, Riekom i Varaždinom.

3. na svakoj gimnaziji od šest razrêda neka se spoji s njom realna škola, tako da bi imali pet realnih gimnazija.

Tko zna način, kako bi se najprije postiglo ono što nam tako nuždno treba, bolji od ovoga, neka ogleda i proračuna ovaj moj priedlog; pa ako misli pomoći, neka pomogne što prije mogne. — Sumnje o izvedljivosti ovoga moga priedloga razjašnjivati ću drage volje.

Kako bi se učevni priedmeti imali na tako preustrojenih realnih gimnazijah razrediti, koliko li i kako li učiti: toga ne treba ovdje spominjati. Da bi se pako inače razrediti morali, dokaz je tomu što spomenuh, i što nam normalne učione nisu prema gimnazijam, tè tim nastala nužda, i jedne i druge preinačiti na bolje.

IV.

Sabor godine 1861. zaključio je, da se u Zagrebu ima ustanoviti Jugoslovjensko sveučilište podpuno i Jugoslovjenska akademija za znanosti i umjetnosti.

Akademiju je u načelu Nj. Veličanstvo dozvolilo. Inače je sa sveučilištem.

Pravilno ne može se pomisliti da bi jedan zavod mogao živsti bez drugoga.

Pitanje, koj od oviju dvaju zavoda većma nam treba, riešio je utemeljitelj akademije praktično, i svakako pravo. Da nam koja sreća dade utemeljitelja sveučilišta, to bi se i

6

to pitanje najboljma riešilo. Nu dok se toga dočekamo, nastaje prva briga, kako da se jednom začme misliti na ono što biti može.

Odbor je, kao što znamo iz Pozora, svoj priedlog podnesao višim oblastim, izraziv svoje mnienje kano najprobitačnije u tom, da bi se

1) imao popuniti najprije pravoslovni fakultet;

2) glede bogoslovnoga da odluči Nj. uzoritost g. kardinal;

3) od filozofičkoga fakulteta da bi se imale početkom buduće školske godine podignuti tri stolice: mudroslovja, poviesti, narodnoga (i staro-slovjenskoga?) jezika i književnosti;

5) od liečničkoga fakulteta da bi se imale podignuti stolice za živinarstvo i primaljstvo.

Kano svigdje tako i ovdje zapinjemo o novcu; ipak kaošto se nadamo, mogli bi za koj dan čuti, da je i sveučilište u načelu Nj. Veličanstvo potvrdilo. Ako se odborov priedlog glede novčanih sila barem glede četiriju točaka, što ih spomenusmo, može izvesti, mogle bi znanosti do skora u nas steći hram svoj.

Dok su naša prava glede razpolaganja s našim blagom nepriznana, bilo bi suvišno činiti ikakov priedlog glede toga, od kuda i kako da se nabave fondi za sveučilište.

S toga i jošte s kojega inoga razloga za sada nije ovdje mjesta, zametnuti rieč niti o tom niti ob umjetnostih.

Potreba 6.

Učevna sredstva.

Osim ovih do sada izbrojenih škola ima ih po ostalom obrazovanom svietu još više inakih, ali osim nedjelnih ili opetovnih u nas drugih ne ima. U kakovu su stanju ove u nas, o tom se možeš najbolje osvjedočiti, stupiv u školu; ako ne znaš kako je indje po svietu, dobro; ali ako znaš, — na-

daj se boljemu od budućnosti. Istina da su učevna sredstva svakoj školi polovica nauke; nu ako ih neima ili ih ima, ali nevaljalih, kao što su na pr. čitanke za početne škole, pače ista početnica, onda dakako — nadaj se opet boljemu od budućnosti.

A što da rekne čovjek od inih učevnih sredstava, kojimi osobito dolnje škole imale bi obilovati, kano n. p. u Belgiji? — Nadajmo se boljemu od budućnosti.

Medju tim valja priznati, da kad se jednom od sna probudi, kao što se začelo naše sve školarstvo, osjetiti će da je u zalud škola kada stupivši iz škole, ne ima dalje čim se obrazovati.

Tomu bi mnogo pomogle knjige za djetcu i za odrasle, za seljaka i za gradjaka, a jošte više pomogle bi novine; ali za sada možemo samo mislit na knjige za mlada i stara, za mužko i žensko, za seljanstvo i gradjanstvo, ali na novine i misliti jeste prerano.

U nas su dva družtva, sjemeništa Zagrebačkoga i Djakovačkoga (a Senjsko? a pravoslavna?), koja barem nješto ako i svojim načinom djeluju koliko mogu; nu niti se može od njih zahtievati, niti im može biti zadaća baviti se čim nego svojim načinom za razprostiranje obrazovanosti.

Nu o tih družtvih na svom mjestu.

Velika je zapreka napredku naukam i znanju samoga jezika, što nije na svakoj školi, pa bila ona ma kakova, takodjer knjižnica; dok je u našem knjižtvu toli malen broj knjîga za mladež, pa i ove se ne mogu nabavljati, dotlje je to prava satira na prosvjetu.

Ako je prosvjeti zadaća, kao što sbilja biti mora: razobćivati nauke i znanosti, utvrdjivati blagostanje čovječanstvu, i buditi u njem činbenost za savršenstvom; to je onda očevidno i to právo i držanstvo prosvjetitelju svakomu, kao i prosvjetnomu družtvu, daklje i vladi svakoj, ne samo trpjeti zakonite načine, prosvjeti nuždne, nego ih i podticavati i povladjivati. Poviest će svakako težkom svojom rukom težko osvetiti i žigosati svakoga, koj se učinio krivcem ičijega mučeničtva, bilo ma s kojega razloga ili zakonitoga ili prividno

zakonitoga. Meni se čini, da nije nedostojnijega posla, što je mjerenje i cienjenje a najposlje i kažnjenje činā za prosvjetom kanećega. Tko bi takovo poslovanje mislio izpričati tim, što dokaživa da je i naš Isukrst morao trpjeti za svoju vjeru i nauku, taj niječe 1862 godine težka truda i muke, štono ih žrtvovali milijuni i milijuni za svoju vjeru u Boga; taj taji sav napredak ljudski i spoznavanje Boga, pače taji sám sebe.

Nu mi znamo i umijemo sve, mjerimo zviezde, skoro razljuštismo božanstvo, dokučismo stvorca i sve stvorove (to je sve dozvoljeno), a ne priznajemo, čega sbilja ne znamo, što su čija prava i držanstva, pače — nije to svakomu ni dozvoljeno doznivat ih i tumačit — ali prosvjeta nam iz svake rieči viri.

Ocieniti dostojno ovu opreku izmedju slobode, razpravljanju, pače i porabi prirodne tvari dozvoljavane, i izmedju slobode ljudskomu duhu, kad segne sam u svoja práva, vazda uzkraćivane: liepe ti zadaće to mudroslovcu, to bogoslovcu, to povjestniku, to državnomu ekonomu, a najpače pravoslovcu.

Priedgovor izaći će s II. svezkom.

Ciena 50 novč.